

SDAM

Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

**1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'NİN
DOĞUSUNDAN BATISINA YAŞANAN
GÖÇ HAREKETLERİ**

ARALIK 2015

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDAN BATISINA YAŞANAN GÖÇ HAREKETLERİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ملخص	iii
PUXTE	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1. GÖÇ OLGUSUNA GENEL BAKIŞ	2
2. TÜRKİYE'DE GÖÇ HAREKETLERİ	5
2.1. Türkiye Geneli Göç Hareketleri	5
2.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Göç Olgusu	6
2.2.1. 1990 Öncesi Göç Hareketleri	6
2.2.2. 1990'lı Yıllarda Göç Hareketleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri	9
3. TÜRKİYE'DE GÖÇLERİN NEDENLERİ	16
3.1. Genel Olarak Türkiye'de Göçlerin Nedenleri	16
3.2. 1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Doğu İllerinden Batı İllerine Göçün Nedenleri	18
4. 1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDAN BATISINA YAŞANAN GÖÇ HAREKETLERİNİN SONUÇLARI	19
4.1. Göç Edenlerin Nitelikleri İle İlgili Sorunlar	20
4.2. Göç Edenlerin Nitelikleri Dışındaki Sorunlar	20
4.3. 1990'larda Gerçekleşen Göçlerin Göç Edenler ve Göç Ettikleri Kentler Üzerindeki Sonuçları	25
4.3.1. Yoksulluk	25
4.3.2. Suç Artışı	26
4.3.3. Eğitim Problemleri	27
4.3.4. Marjinalleşme	29
4.3.5. Dil ve Mezhep Farkındalığının Arttırılması	32
5. GÖÇ EDENLERİN KENTE UYUM SAĞLAMA SORUNU	33
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	40
KAYNAKÇA	42

ÖZET

Kürt sorununun en az konuşulan yönlerinden biri, bu sorunun yol açtığı göçlerdir. Bir yönüyle tarihe mâl olmuş olsa da; diğer yönüyle hala etkilerini sürdürmekte olan bu göçler üzerine yeterli düzeyde çalışmalar yapılmamıştır.

Kürt sorunu, 1990'lı yıllarda, Kürtlerin yoğunlukta olduğu coğrafyadan hem başka ülkelere yönelik hem de Türkiye içinde göçlere sebebiyet vermiştir. Başka ülkelere yönelik gerçekleşen göçler, sınırlı ve hatta genellikle bireysel sığınma biçiminde kalsa da; Türkiye içinde yaşanan göçler, Türkiye'nin ve özellikle Kürtlerin sosyal yapısında önemli değişikliklere yol açacak kadar etkili olmuştur. 2015 Haziran'ından bu yana bölgede yaşanan ve geçmişten farklı olarak kent merkezlerinde yoğunlaşan çatışmalar ise, yeniden bir göç dalgasına yol açabileceği endişesini doğurmaktadır.

Raporumuzda, Kürt sorunuyla ilişkili 1990'lı yıllarda Türkiye'nin güvenlik güçleri ile PKK arasında yaşanan çatışmaların yol açtığı göçlerin sebep ve sonuçları ele alınmıştır. Raporumuz, geçmişe ayna tutarak bugün yaşanmakta olan ve ileride yaşanabilecek kitlesel nitelikteki göçlerin yol açacağı sorunlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

One of the least talked aspects of the Kurdish issue is migration which is caused by this problem. Even though in one aspect it has made history, in the other aspect there are no adequate studies on the effects of this migration which is still continuing.

Kurdish problem, in 1990s, gave rise to migration from the geography where Kurds are in the majority to both other countries and in Turkey. Migrations taking place towards other countries remains limited and even usually in the form of individual asylum, migration experienced in Turkey has been effective enough to cause significant changes in Turkey's particularly Kurd's social structure. Since June 2015 the clashes experienced in the region and unlike the past intensified in urban centers raises the concern that will be able to lead to the migration wave again.

In our report Related to the Kurdish issue the causes and consequences of migrations which is caused by clashes between the PKK and Turkey's security forces In the 1990s are discussed. This report holding a mirror to the past aims to draw attention to the problems that is caused by mass migrations in nature that is being lived today and may happen in the future.

ملخص

إن القضية الكردية كانت من الأسباب الرئيسية التي أدت إلى هجرة الأكراد في "داخل تركيا" من المناطق الشرقية إلى المناطق الغربية منها وكذلك إلى بعض المناطق المجاورة لها، في تسعينيات القرن الماضي.

قضية الهجرة من القضايا الهامة التي لا تقل أهمية عن مثيلاتها من القضايا في تركيا

تبدأ بوصلة اتجاهها من الشرق باتجاه الغرب الداخلي في تركيا وتستقر في بعض المدن الغربية منها

وهي ناتجة عن القضية "الكردية" التي لا يتوقف عليها الكثير من الباحثين.

لذا لم تجري تحليلات وبحوث حول هذه القضية الظاهرة التاريخية التي لاتزال تداعياتها مستمرة حتى الآن

كانت طبيعة هذه الهجرة داخلية من الشرق إلى الغرب أكثر مما هي خارجية بين البلدان فيما كانت الأخيرة محدودة وفردية.

الهجرة الداخلية أحدثت كثير من التأثيرات حيث أدت الى تغير كبير في الكيان الإجتماعي الكردي في تركيا.

والأحداث الأخيرة التي اندلعت في حزيران /يونيو الماضي تلك الإشتباكات التي أحدثت ضجيجا في مراكز بعض المدن بجنوب شرق تركيا والتي لا تزال مستمرة حتى الآن قد تؤدي إلى موجة هجرة جديدة.

PKK هذا التقرير يرصد نتائج وأسباب الهجرة الجماعية التي حدثت في تسعينيات القرن الماضي نتيجة الإشتباكات " بين قوات الأمن التركية وعناصر حزب العمال الكردستاني "

ويلقي هذا التقرير الضوء على الأحداث الجديدة المماثلة وإحتمالية تكرار نشوب موجة هجرة مثيلة جديدة وما ينتج عنها من آثار وتداعيات اجتماعية.

PUXTE

Yek ji mijarên Pirsgirêka Kurd a ku li serê herî kêr tê axaftin, koç in. Ji alîkî ve di dîrokê de cihekî giranbiha girtibe jî, ji alîkî dî ve jî hê bandora xwe didomîne. Lê mixabin li ser vê mijarê xebatên têr nehatine kirin.

Pirsgirêka Kurd, di salên 1990î de, bûye sedemê koçên ji Kurdistanê bi bal welatên derve ve û koçên di nav Tirkiyê de. Koçên bi bal welatên dervî Tirkî, kêr û bi awayê penaberîya ferdî be jî; koçên di nav sînorên Tirkiyê de bi taybetî bi qasî ku avahiya civakî a Kurdan biguherîne bi bandor bûye. Ji Hezîrana 2015an vir ve şerê ku li Herêma diqewime ji paşerojê cuda li navendên bajara kom bûye û ev yek jî bûye sedemê tirsê ku koçên mezin yê nû biqewimin.

Nûsaf a me, sedem û encamên koçên di salên 1990î de di heyama şerê PKK û Hêzên Ewlehiya Tirkiyê de qewimîne dikole, ji paşerojê re dibe awêne û bal dikşîne ser pirsgirêkên di encama koçên civakî yê dibe ku biqewimin.

KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Milletler
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Göç-Der	Göç Edenlerle Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
Mazlum-Der	İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
OHAL	Olağanüstü Hâl Uygulaması
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TMMOB	Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

GİRİŞ

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde 1984 sonrası başlayan çatışmalar, 1990'lı yıllarda yoğun bir göç dalgasına yol açtı. Yüz binlerce kişi, köylerini boşaltarak önce yakın ilçe ve il merkezlerine, ardından Türkiye'nin göç çeken İstanbul, İzmir, Ankara, Mersin, Adana ve Antalya gibi kent merkezlerine göç etti.

Göç edenlerin çoğu, eğitimsizdi, kent kültürüne yabancıydı ve kentte icra edebilecekleri bir meslekten yoksundu. Göç edilen kent merkezleri de, bu ölçüde büyük bir nüfus dalgasına hazırlıklı değildi. Ani ve düzensiz yaşanan bu göçler, göç edenleri içinde büyüdüğü sosyal çevreden bilmediği bir sosyal çevreye sürükledi; "dilsiz" ve işsiz bıraktı, bilmediği geçim yolları ve ekonomik alışkanlıklarla yüz yüze getirdi; göç edilen kent merkezlerinde ise çarpık kentleşmeye, eğitim aksaklıklarına, işsizliğe ve suç oranlarının artmasına neden oldu.

Kırsaldan kente göç edenlerle kent kültürü arasında aracı işlevi gören sosyal kurumların da yeterli düzeyde bulunmaması, sorunları daha karmaşık bir yapıyabüründürdü. Göç edenler, geri dönüş özlemi ile geri dönememe çaresizliği arasında kente uyum sağlamakta güçlükler yaşadı; göç ettikleri yörelerde ötekileştirilmeleri ile marjinalleşti, ait olduğu yöredeki itibarı göremedi ve yabancılaşıma ile yüz yüze kaldı.

Geçmişte yaşanan ve hala etkileri devam etmekte olan bir olguyu bugün analiz etmenin zorlukları bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda gerçekleşen kitlesel mahiyetteki göçler de bu kategoride değerlendirilebilir. Buna rağmen raporumuzda, göçün yaşandığı süreçte ya da yaşanmasından hemen sonra yayınlanan kaynaklar üzerinde incelemelerde bulunularak bu zorluk aşılmaya çalışılmıştır. Kaynaklardaki verilerle, daha önce Türkiye içinde yaşanmış olan göçlerle ilgili yapılmış çalışmalar karşılaştırılmıştır. Böylelikle söz konusu göçler arasındaki temel farklılıklar ortaya konulmuştur.

Raporumuzda, kaynaklardaki veriler o yıllarda göç edenlerin hatıratları üzerinden test edilmiş, 1990'lı yıllarda yaşanan göçün sebep ve sonuçları en iyi şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak raporumuzun kapsamı, bütün Doğu illerini değil, özellikle en çok göç veren Adıyaman, Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illerini içermektedir.

1. GÖÇ OLGUSUNA GENEL BAKIŞ

Göç, insanlık tarihi boyunca dünyanın her yerinde vuku bulmuş olan bir olgudur. Çeşitli yönleriyle araştırmalara konu olan göç, “coğrafi mekân değiştirme sürecinin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi yönleriyle toplum yapısını değiştiren nüfus hareketi”¹ olarak tanımlanmaktadır.

Göç, her şeyden önce mekân değiştirme durumudur. Kişiler farklı nedenlerle buldukları bölgeden bir başka bölgeye gitmektedirler. Bu durum sürekli olabileceği gibi geçici nitelikte de olabilir. Eğitim ve çalışma amaçlı, kısa süreli ve bu sürenin sonunda geri dönülebilen, mekân değiştirme hareketlerinin de göç sayılabileceği belirtilmektedir.² Ancak hangi sürede yer değiştirmelerin göç sayılabileceği göreceli bir durum olmakla beraber, yer değiştirmelerde amaç yerleşmek olduğunda genellikle göçün gerçekleşmiş olduğu; yerleşme anlamı taşımayan kısa süreli yer değiştirmelerin ve seyahatlerin ise göç olarak adlandırılmayacağı kabul edilmektedir.³

Özer Ozankaya, göçü, “Bireylerin ya da toplumsal grupların yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri” diye ifade ederken; Amiran Kurtkan Bilgeseven ise, göçün coğrafi hareketlilik yönüne işaret ettikten sonra, “Bir ülkedeki fertlerin bazılarının yaşadıkları yeri değiştirmeleri” olarak tanımlamaktadır.⁴

Göç, genel olarak bir mekândan ayrılıp başka bir mekâna yerleşme anlamına gelse de, sosyolojik olarak bu anlamın ötesinde sosyo-kültürel, politik ve ekonomik bazı hususiyetleri de barındırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, göç, birey ve grupların sosyal, siyasi ve iktisadî vb. nedenlerle, isteğe bağlı veya zorunlu olarak kendi yerleşim alanlarından ayrılıp başka bir yerleşim alanına yerleşmeleri sonucunda meydana gelen sosyal bir hareketliliktir.

Göç eden kişiye “göçmen” denirken can güvenliklerinin tehdit edilmesiyle anayurtlarını terk etmeye zorlanarak başka bir ülkeye kaçmak zorunda bırakılan kişilere “mülteci”

¹ İnan ÖZER: **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s.11.

² Yüksel KOÇAK ve Elvan TERZİ: “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, **KAÜ-İİBF DERGİSİ**, Kars, 2012, CİLT: 3, SAYI: 3, s.165.

³ Serpil BÜLBÜL ve Ali KÖSE: “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 2010, CİLT: 39, SAYI: 1, s.77.

⁴ Ali Rıza ABAY: “Hemşehri Derneklerinin Şehirleşmeye Etkisi”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2008, s. 176.

denmektedir. ⁵ Günümüzde bir ülkeden başka bir ülkeye izinsiz olarak geçen -pasaport işlemi yaptırmayan- kişiye de “kaçak göçmen” adı verilmektedir.

Göçün gerçekleştiği alan açısından da tanımlamaları yapılmaktadır. Göç, uluslararası sınırlar aşılarak gerçekleşmişse “dış göç”, ülke sınırları içinde gerçekleşmişse “iç göç”, bir ülkenin bir bölgesinden diğerine gerçekleşmişse “bölgeler arası göç”, bir ilden diğerine gerçekleşmişse “iller arası göç”, il sınırları içinde gerçekleşmişse “il içi göç” olarak ifade edilmektedir.

Göçleri insanların diğer taşınma ya da yer değiştirme hareketlerinden ayırt etmek için “devamlı göç” veya “geçici göç” olarak sınıflandırmak mümkündür. Geçici olarak yapılan göçlere örnek olarak göçebelerin, mevsimlik tarım işçilerinin veya yazlık evlere giden yazlıkçıların durumu gösterilebilir.⁶

Göçler, yapılış şekli bakımından “düzenli” ve “düzensiz” olmak üzere de ikiye ayrılır: Düzenli göçler, mübadele örneğinde olduğu gibi belli bir anlaşma ve planlamaya göre gerçekleşen göçlerdir. Düzensiz göçler ise, makul bir süreye yayılmış bir planlanma olmadan ani bir kararla ve ancak son anda nereye gidileceği kararlaştırılan göçlerdir. Deprem gibi doğal felaketler ya da savaş ve terör gibi hareketlenmeler sonucu gerçekleşen göçler de bu gruba girmektedir.

Göçler sebeplerine göre de sınıflandırılmaktadır. Kişi veya grup, kendi iradesiyle göç etmişse göç, “isteğe bağlı göç” ya da “gönüllü göç” olarak adlandırılır. Gönüllü göç, Türkiye'den daha iyi iş olanakları bulmak için Almanya'ya ve diğer Avrupa ülkelerine giden işçiler örnek verilebilir. “İşçi göçü” denilen bu göç, bir tür ekonomik göçtür. Aynı şekilde, zihinsel yetenekleriyle içinde bulunduğu sosyal çevredeki diğer insanlardan daha yetkin olan kişilerin gerçekleştirdiği “beyin göçü” de, gönüllü göç kapsamındadır.

Belirli bir bölgenin sosyal, ekonomik, kültürel ya da doğal ortamı, o bölgede yaşamayı olanaksız kılmış, insanların yaşamasına olanak olmayacak bir durum ortaya çıkmışsa, bu bölgeden dışarıya gerçekleşecek göç “isteğe bağlı olmayan göç”tür. İsteğe bağlı olmayan göçler, nüfusun yerleşim alanından zorla atılması ya da yaşanan bölgenin koşullarından dolayı ortaya çıkan bir göç türüdür ve göç eden insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir. Bu

⁵ H. Musa TAŞDELEN, Sakarya Üniversitesi 2013.

⁶ Serpil BÜLBÜL ve Ali KÖSE, **a.g.m.**, s.77.

göç hareketi, göçle ilgili yapılan araştırmalar ya da sosyoloji literatüründe “zorlama göç” ve “zorunlu göç” olarak tanımlanmaktadır.⁷

Gönüllü göç ile zorunlu göç arasındaki fark, gönüllü göçte daha iyi bir yaşam alanı bulma isteği söz konusu iken; zorunlu göçte ise yaşanan yerin dışarıdan dayatılan herhangi bir sebeple yaşanılmayacak koşullara sürüklenmesi durumu bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM), “zorunlu göç” için “yerinden olma” kavramını kullanmaktadır. BM, bu doğrultuda “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler” başlığı altında bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname ülke içinde yerinden olmuş kişileri “Zorla ya da zorunda kalarak evlerinden ya da sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da yerlerini terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır” şeklinde tanımlamaktadır.⁸ BM tarafından yapılan bu tanımlamada, sadece kendi ülkesi içinde yerlerinden olmak zorunda kalanlar ya da ayrılmaya zorlananlar “yerinden olmuş” olarak kabul edilmekte ve ekonomik göçmenler ya da gönüllü olarak göç edenler bu tanıma dâhil edilmemektedir.⁹

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) de, 2006 yılında yayınladığı araştırmasında “yerinden olmuş nüfus” kavramını sadece silahlı çatışmalar, şiddet, terör ve terörle mücadele ile ilgili nedenlerden dolayı yerlerinden olan nüfus için kullanırken yerinden olmuş nüfusun bir alt grubu olarak, “güvenlik nedenleriyle göç etmiş kişiler” ya da “güvenlik nedeniyle yerinden olmuş kişiler” ifadesini kullanmaktadır.¹⁰

⁷ Şefika GÜRBÜZ: “Kırdan Kente Zorunlu Göçün Nedenleri ve Sonuçları”, **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu**, İstanbul, 2005.

⁸ Mehmet BARUT: **Zorla Yerinden Edilenler İçin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu**, İstanbul Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), İstanbul, 2011, s.268. <http://www.gocder.com>

⁹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA)**, Ankara, 2006, s.24.

¹⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.24.

2. TÜRKİYE'DE GÖÇ HAREKETLERİ

2.1. Türkiye Geneli Göç Hareketleri

Türkiye'nin içinde bulunduğu İslâm coğrafyası, Ortaçağ Batısı'ndaki dini ve mezhepsel farklarla ilgili üretilen kısıtlamalardan uzak olarak iç göçlere imkân veren bir yapıda olmuştur. Seyahat ve yerleşme özgürlüğü, Müslümanların ve “Zımmi” denilen anlaşmalı gayrimüslimlerin İslâm coğrafyası içinde özgürce dolaşmalarını, doğal ve resmi olanakların el verdiği yerleşim alanlarına yerleşmelerini sağlamıştır. Örneğin, Buharalı ve Semerkantlı pek çok bilgin, daha çeşitli bilgi kaynaklarına ulaşmak ya da bilgilerini başka yerlere ulaştırmak için İslâm dünyasının dört bir yanına dağılmışlardır.

Osmanlı döneminde, 16. ve 17. yüzyıllarda çeşitli iç huzursuzluklar ve Anadolu'da uygulanan toprak ve vergi sistemi sebebiyle köylerden Bursa ve İstanbul gibi büyük şehirlere doğru bazı göç hareketleri gerçekleşmiştir.¹¹ Ancak bu göçler, 20. yüzyılda yaşanan göçlerle mukayese edildiğinde daha düşük yoğunluğa sahiptir ve kentleşme açısından daha az sorunlar üretmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise, Türkiye'nin resmi sınırları içerisindeki göç hareketleri bilhassa 1950'lerden sonra artmıştır. “1927 ile 1950 arasında köyden kente doğru göç oldukça sınırlıdır. Bu iki tarih arasında kentli nüfusun artış oranı yalnız % 0.72'dir. İç göçler Türkiye'de daha çok 1950'dan sonra artış göstermiştir. 1945 ile 1950 yılları arasında köyden kente yapılan net iç göç 214 bindir. Ancak 1950 ile 1955 yılları arasında, bu sayı 904 bine çıkmıştır. Bunun nedeni bu dönemde tarımda görülen makineleşme, sanayi alanında yaşanan gelişme, kentlerin sanayi kuruluşları ile donatılması, dolayısıyla tarımdaki iş boşluğunun kırsaldan kente nüfus itmesi, kentteki sanayileşmenin ise kırsalın ittiği bu nüfusu çekmesidir. Nitekim 1946'da sadece 1800 olan traktör sayısı, 1956'da 44 bine, 1963'te ise 100 bine çıkmıştır.”¹²

Tarımdaki makineleşme, bu dönemde atıl arazilerin değerlendirilmesini sağlayarak çiftçi sayısını artırmışsa da bu durum, kırsaldan kente olan göçlerin önüne geçememiştir. Türkiye'de iç göç özellikle 1970'ten sonra hızlanmıştır. “Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 2008 yılında yayımlanan ‘Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri’

¹¹ Sabri ÇAKIR: “Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondü Sorunu ve Üretilen Politikalar”, **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, 2011, Sayı:23, s.210.

¹² Gürbüz ÖZDEMİR: “Tampon Mekanizmadan Siyasal Aktörlüğe Hemşehri Dernekleri”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume: 8/6, ANKARA, 2013, s.3. www.turkishstudies.net Erişim Tarihi: 23.11.2015.

araştırmasına göre 1965-1970 döneminde 3,2 milyon, 1970-1975 döneminde 3,4 milyon, 1975-1980 döneminde 2,7 milyon, 1980-1985 döneminde 2,9 milyon, 1985-1990 döneminde 4,1 milyon, 1995-2000 döneminde ise 4. 8 milyon kişi başka illere göç etmiştir.”¹³

Bu göçlerin önemli bir kısmı, Türkiye'nin Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş olan Batı bölgelerine doğru yaşanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda ise göç veren yerler, Olağanüstü Hal uygulamasına konu olan iller ve çevre illerdir. 1985 ile 2005 arasında on dört ilde yaşanan göçün ülke bütünü içindeki payı % 66, 5'tir.¹⁴

2.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Göç Olgusu

Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyası, tarihi göçler için hem bir varış noktası hem bir geçiş alanıdır. 637 ile 640 yılları arasında yaşanan İslâm fethinden sonra çok sayıda Arap kabilesi yöreye gelip yerleşmiştir. Türkler de Anadolu'ya bu coğrafya üzerinden geçmişler ve muhtemelen bir kısmı yörede kalmıştır. Ancak bölgenin ana nüfus yapısını teşkil eden Kürtler yakın tarih açısından, yaylaya çıkma dışında göçe pek alışık değildirler. Buldukları coğrafyaya bağlıdırlar ve o coğrafyayı değiştirmeyi önemli bir sorun söz konusu olmadığı sürece kınamaktadırlar. Nitekim, 1925 Şeyh Said hadisesinden sonra sürgüne gönderilen ve çeşitli emir ve kanunlarla Batı Anadolu'ya yerleştirilen Kürt aşiretlerinin çoğu, izin veya af durumu söz konusu olduğunda yöreye geri dönmüşlerdir. Ancak 1950 sonrası daha çok ekonomik nedenlerden; 1990'lı yıllarda ise, bölgedeki çatışma atmosferi ve dolayısıyla güvenlik gerekçesiyle Türkiye'nin Batısına doğru kitlesel göçler vuku bulmuştur.

2.2.1. 1990 Öncesi Göç Hareketleri

1990 öncesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki göçlerle diğer bölgelerden yapılan göçler arasında ciddi bir mahiyet farkı yoktur. Yöreden Batı illerine doğru gerçekleşen ilk göçler, Türkiye'nin diğer yörelerinden sanayi illerine doğru yaşandığı gibi mevsimlik işçi göçleri ve gurbetçiliktir. Sözcük anlamı olarak “yabancı yerlerde” ya da “evinin dışında olmak” demek olan gurbetçilik, bir mevsimlik göç biçimidir.¹⁵

Kurtalan-Haydarpaşa treni, iletici güç olarak yöre insanı ile Batı Anadolu arasında güçlü bir bağ kurmuş, pek çok kişi asker yolculuğu sırasında tanıştığı bu trenle Ankara, Kocaeli ve

¹³ Serpil BÜLBÜL ve Ali KÖSE, **a.g.m.**, s.77.

¹⁴ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.67.

¹⁵ Kemal H. KARPAT: **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, Çeviri: Abdülkerim Sönmez, İmge Kitapevi, İstanbul, 2003, s.101. (Kitabın Özgün Adı: The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization, 1976).

İstanbul'a gelip iş aramıştır. Daha yoksul kesim ise yürüyerek Adana'ya kadar uzanmış, Adana ve çevresinde mevsimlik işçi olarak çalışmıştır. Rapor kapsamında görüştüğümüz bu işçilerden H. Turan, “*Batman’ın Gercüş ilçesinden Adana’ya varan yolculuğumuz, on beş gün sürmekteydi. Dönüş de on beş gün aldığına göre tam bir ayımız yolda geçiyordu. Ama en azından altı ay çalışıp evimize bol parayla dönmüş oluyorduk.*” diyerek bu durumu ifade etmiştir.

Gurbetçiler, 90’lı yıllarda gerçekleşecek olan kitlesel göç için bir keşif gücü oluşturmuştur. “Gurbetçiliğin eğitimsel ve toplumsal sonuçları ortadadır. Gurbetçilik ilk olarak köy insanına dış dünyayla temas kurma olanağı verdi ve ona köyünü, yaşamını etkileyen koşulları yorumlama yetisi kazandırdı.”¹⁶ Mevsimlik işten geri dönen bir kimse, “Batı’da böyle yapıyorlar” deyip daha temiz ve Batı tarzı giyiniyor; bir eve girerken kapıyı tıklatıyor, evinin yanı başına tuvalet inşa ediyor, ekonomik durumu daha da elverişli ise eski evinin bahçesine betonarme bir ev yapıyor, tarlasını, bağını, bahçesini daha iyi işletiyordu. Bunların yanı sıra köy ve kasabalardaki husumet/kan davalarını artık kınamakta, imkân çerçevesinde bu durumlara son vermeye çalışıyordu. Kendisini artık yer yurt görmüş biri olarak kabul ediyordu.

1990 öncesi mevsimlik işçilik yapmak için bölgeden Batıya giden gurbetçiler, bazı ritüeller eşliğinde yolcu edilmekteydiler. Bu husus, o dönemde yapılan göçlerin ani, zoraki ve travmatik bir boyutunun olmadığını göstermektedir. Örneğin, Dargeçit’in köylerinde 1983’e kadar gurbetçiler, genellikle topluca ve törenle uğurlanırlar. Köy imamı, selametle gitsinler diye önce ezan okur, ardından tavsiyelerde bulunur, “*Dürüst olun, size verilen parayı hak edin, beş vakit namazınızı asla kaçırmayın, kimsenin namusuna bakmayın*” der, ardından gurbetlerinin selametli ve bereketli geçmesi için dua ederdi. Köy muhtarı ve diğer ileri gelenler bu törende hazır bulunur, “*Sakın uzakta iken günaha, harama bulaşıp da başımızı eğmeyin!*” diye sıkıca öğüt verirlerdi.

Gurbete çıkışın üzerinden yaklaşık üç ay geçtikten sonra “köy heyeti”, gurbetçilerin bulunduğu Konya, Sakarya, Kocaeli ve İstanbul gibi illeri ziyaret eder, onları bizzat iş başında görür, camiye gider, onların buldukları yerin halkıyla kurdukları ilişkiyi sorar, birkaç gece onları toplayıp gördükleri eksiklikler doğrultusunda öğütte bulunur ve köyüne geri dönerdi. Köy heyeti, genellikle uzun süre gurbette kalanları kınamakta ve geride kalan ev sakinleri açısından gurbetin altı aydan fazla sürmemesi yönünde baskı yapmaktaydı.

¹⁶ Kemal H. KARPAT, a.g.e., s.103.

Gurbetçiler göç ettikleri kentte sürekli çalışmaktan emin olduklarında ve kalacak yer temin ettiklerinde orada yerleşip ailelerini yanlarına getirmiş ve böylece gurbetliklerine bir son vermişlerdir.¹⁷ Bu bağlamda, Mardin'in Dargeçit ilçesinden Konya'nın Kulu ilçesine yerleşen M. İlhan, "*Konya'nın Kulu ilçesinde 1970'li yıllarda çalışmaya başladım. O dönemde Konya, Afyon, Niğde-Aksaray gibi yörelerden çok sayıda kişi Almanya'ya gitmişti. Onların bıraktığı iş boşluğunu biz doldurduk. Başlangıçta çoğumuz, yaşlılardan başka kimsenin bulunmadığı evlerin avlu duvarlarını örme, zarar gören evleri onarma, tarla ve ev için kuyu kazma gibi işlerle, belediyenin kaldırım taşı döşeme gibi işlerinde çalışıyorduk. İş sınırlıydı, birkaç ay çalışıp köyümüze dönüyorduk. 1980'den sonra Almanci dediğimiz yurt dışında çalışan işçiler, yaz tatilleri için geldiklerinde artık eski kerpiç evlerinde oturmak istemiyorlardı. Her kerpiç evin yanına lüks bir konut inşaatı başladı. İş süresi kışın en sert ayları hariç uzadı. Eve dönsek iş yarıda kesilecekti. Bu yüzden ailemizi de göç ettiğimiz yere getirmemiz teklif edildi. Bize eski kerpiç evlerde kalma imkânı da tanınınca ailece buraya kalıcı olarak yerleşmiş olduk.*" demiştir.

1990 öncesi Doğu illerinden göç edenlerin çoğu, az sayıdaki taş duvar ustası dışında vasıfsız işçilerdi. Yeni konut hamlesi başta Rize, Samsun ve Trabzon olmak üzere çok sayıdaki duvarcı, marangoz, demirci gibi vasıflı işçiyi iş alanlarına çekmekteydi. Yaşı ve yeteneği uygun Doğulu işçiler, onların yanında bu meslekleri öğrendiler ve geçmişe nazaran daha çok para kazanma imkânına kavuştular. Bir kısmı ise bir araya gelip beton makinesi gibi araçlar edinerek küçük bir inşaat grubu oluşturdular. Böylelikle ekonomik koşullarını düzelttiler, evler kiralayıp veya satın alıp ailelerini yanlarına alarak daha önce gurbetçi olarak buldukları il ve ilçelere yerleştiler.

Gerek Türkiye'de ulaşım imkânlarının gelişmesi gerek Batı illerine yolculuk yapanların sayısının artmasıyla Doğu illerinden işçilerin yoğun bulunduğu kentlere otobüs seferleri başladı. "Türkiye'de 30-40 yıl içinde, bu oluşumu hızlandırmaya yetecek bir devingenlik başlamıştır. Ulaştırma kesimi gelirin ulusal gelir içindeki payı 1938'de yüzde 4 iken 1989'da yüzde 9,5 dolaylarına, 1995'te yüzde 21'e yükselmiştir."¹⁸ Bu olanakların artmasıyla işçiler, yılda en az bir kez ailelerini memlekete göndermekte, bir ölüm veya ağır hastalık durumunda memlekete dönmekte, hatta göç ettikleri yerlerde hayatını kaybedenleri bile memleketlerinde gömmeye gitmekteydiler.

¹⁷ Kemal H. KARPAT, a.g.e., s.103.

¹⁸ Ruşen KELEŞ, **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, Ankara, 2012, s. 71.

2.2.2. 1990'lı Yıllarda Göç Hareketleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri

Bölgede 15 Ağustos 1984'te Siirt'in Eruh ve Hakkâri'nin Şemdinli ilçelerine PKK mensuplarınca düzenlenen baskınla başlayan çatışmalar, 1990'lı yılların ortalarına doğru artış gösterdi. Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Van, Tunceli ve Bingöl illerinin kırsal kesimleri güven içinde yaşanılır bir yer olma özelliğini yitirdi.

19 Temmuz 1987'de bölgede Olağanüstü Hal ilan edildi, 285 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Bingöl, Tunceli, Van, Siirt ve Mardin illerini içine alan Olağanüstü Hal Bölgesi için Olağanüstü Hal Bölge Valiliği oluşturuldu.

1990'lı yıllara gelindiğinde, Devlet ve PKK arasındaki çatışmalar bölgeyi bir ateş çemberine çevirmişti. Çatışmalar, can güvenliğini tehdit etmekle kalmadı, yörenin ekonomik kaynaklarının da heba edilmesine yol açtı. Bölgenin en önemli geçim kaynaklarından olan hayvancılık bitme noktasına geldi, yaylalar boşaldı, kırsal kesime bağlı olan bir kısım esnaf işinden oldu. PKK talimatı ve baskısıyla “kepenk kapatma” eylemlerinin yaygınlaşmasıyla esnaf büyük zarara uğradı, bir bölümü işyerlerini kapatmak mecburiyetinde kaldı. Yaşananlar sonucunda bir yandan Devlet, diğer yandan PKK ile karşı karşıya gelen bölge halkı, kitlesel bir şekilde Batı illerine göç etmeye başladı. Bu koşullar altında bölgede kırsaldaki nüfusun büyük bir bölümü önce çevre ilçelere ardından yöredeki büyük şehirlerin yanı sıra Adana, Kocaeli, İzmir ve İstanbul gibi illere yöneldi.¹⁹

1990'lı yıllarda gerçekleşen söz konusu göçlerin ne gibi özelliklere sahip olduğuna ve diğer göçlerden ne gibi farklılıklar taşıdıklarına bakıldığında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Bu göçler, güvenlik göçüdür. “Göç nedenleri ana tabaklara göre analiz edildiğinde, güvenlik nedeniyle yapılan göçlerin yüzde 97,7'sinin bölgedeki 14 ilden olduğu görülmektedir. Geriye kalan yüzde 2,2 seviyesindeki güvenlik göçü de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer illeri de içeren 57 ilden yapılmıştır.”²⁰

¹⁹ 1990'lı yıllarda Doğu'daki kırsal yerleşim yerlerinden göç edenlerin geri dönüşleriyle ilgili 1994 yılında başlayan ve Başbakanlık tarafından 27 Ocak 1998 tarihinde çıkarılan Genelge kapsamı içerisindeki ilkelere hareket edilerek yürürlüğe konulan “Köye Dönüş Projesi” uygulanmaktadır. 2004 yılında, TBMM Dilekçe Komisyonu Genel Kurulu tarafından kamuoyuna açıklanan verilere göre, Türkiye genelinde boşaltılan toplam köy sayısı 930, mezra sayısı ise 2018'dir. 353.000 insan ise, köyünü terk etmiştir. Resmi rakamlara göre, köylerini terk eden insanların içerisinde 30 Kasım 2004 tarihi itibarıyla 128.085 kişi geri dönüş yapmıştır. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/belge/kararlar/karar8.pdf>

²⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), a.g.e., s.72.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinin verilerine göre Diyarbakır, Hakkari, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van, Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin ve Muş illerinde sadece 1996'ya kadar 820 köy boşaltılmış, sakinleri göçe zorlanmıştır.²¹

Güvenlik göçleri, kimi özellikleri ile diğer göçlerden ayrılır: İşçi göçleri gibi göçlerde “bireysel göç”, ekonomik nedenlerle kaynaklanan diğer göçlerde de “aile göçü” söz konusu iken güvenlik göçlerinde genellikle yerleşim alanının tamamı göç etmiştir. Nitekim söz konusu 14 ilde kırdan kente göç edenlerin yüzde 59.7'si yerleşim yerinin topluca göçü içinde göç etmiştir.²²

2. Bu göçler, kırsaldan kente doğru yaşanan göçlerdendir. “Güvenlik nedeniyle gerçekleşen göçlerin yüzde 83,5'i kırsal yerleşimden gerçekleşmiştir.”²³ Dolayısıyla bu göçe katılanların kent kültürü bulunmamaktadır. Onların karşılaştığı sorunlar sadece göç kaynaklı sorunlar değildir. Aynı zamanda kent kültürüne yabancı olma sorunudur.

3. Bu göçler, göç edenlerin isteği ve rızası olmadan gerçekleşmiştir. Ekonomik sebeplerden kaynaklanan göçlerde koşullar göçe zorlasa da göç kararı göç edenler tarafından verilmektedir. Kararın içinde genellikle başkaları yoktur. Oysa güvenlik kaynaklı göçlerde göç eden, kendi iradesi dışında, can güvenliğini sağlamak için göç eder. Bu durum 2006'da yayımlanan Hacettepe raporunda şu şekilde kayıt altına alınmıştır. “Son yirmi yılda güvenlik nedeniyle gerçekleşen göçlerin yüzde 87'si kişilerin isteği dışında; yüzde 13'ü göç edenin kendisinin ya da ailesinin isteği ile gerçekleşmiştir.”²⁴

4. Bu göçler ansızın gerçekleşmiştir. Göç için herhangi bir hazırlık yapma zamanı olmamıştır. Bu güvenlik göçünü ekonomik sebeplerden kaynaklanan göçlerden ayıran temel bir özelliktir. Ekonomik kaynaklı göçlerde genellikle evin reisi önce göç edilen yere gitmiş, orada bir hazırlık yapmış, göç etme isteği, kararı ve göç arasındaki süre bazen yılları bulmuştur.

Güvenlik göçünde de kente daha önce yerleşenler, “keşif gücü” görevi görmüşse de göç kararı koşullar gereği acele alınmaktadır. “Kendi isteği dışında göç edenlerin göçlerine kadar geçen süre incelendiğinde, bu göçlerin dörtte birinin 2 gün ile 1 hafta arasında bir sürede

²¹ TBMM, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Ankara, 1998, s.12.

²² Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.77.

²³ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.72.

²⁴ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.72.

gerçekleştiği görülmektedir. Karar alındıktan bir hafta sonra göçlerin yaklaşık yüzde 40'ı gerçekleşmiştir. Göçlerin yüzde 48,8'lik bir kısmı bir hafta ile bir ay arasında gerçekleşirken, yüzde 16,1'i kararın üzerinden 1 aydan daha uzun bir süre geçtikten sonra gerçekleşmiştir. Kırsal kesimden göç edenlerin yüzde 8'i, kentten kente göç edenlerin de yüzde 3'ü göç kararını göç günü almıştır.”²⁵

1996'da Diyarbakır Tabipler Odası tarafından hazırlanan bir raporda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "Bölgemizdeki bugün yaşanmakta olan yer değişikliği yıllardır yaşanan göçten önemli ölçüde ayrılmaktadır. Daha önceleri göç veren kasaba ve kentler, şu anda göç alarak bir göç patlaması yaşamaktadır. Bu göç ne istihdam alanlarının artmasına, ne de kentin çekiciliğine bağlıdır. Nüfus artışı bölgede çok kısa bir zaman diliminde tümüyle plansız ve insanların iradesi dışında gerçekleşmektedir. Bölgede birçok yerleşim birimi hızla nüfusunu kaybederken, bazı yerleşim birimlerinde nüfus hızla artmaktadır. İnsanlar kendi iradesi dışında, hayatta kalabilmek umuduyla toprağını, malını, evini, köyünü bırakarak sonunu kendisinin de bilmediği bir girdaba atılmaktadır. Çoğu zaman geri dönüş koşulları da kalmamaktadır; çünkü geride bıraktıkları tarlaları, evleri, hayvanları, bahçeleri yakılmaktadır.”²⁶

Ani bir kararla gerçekleşen göçler, diğer göçlerden daha yüksek düzeyde sorunlara yol açmaktadır. Doğal olarak bu tür göçleri daha farklı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, ani bir göç;

- Hazırlıksızdır.
- Yoksullukla gerçekleştirilmektedir. Mal varlığının çoğunu geride bırakma durumu olduğundan göç eden, çoğu zaman ancak giysilerini ve bazı basit eşyalarını yanına alabilmektedir. “Göç öncesinde malları olanlara göç sürecinde malları terk edip etmedikleri sorulmuştur. Göçlerin tamamına yakınında (yüzde 95,6) mal varlığının terk edildiği görülmektedir. Göç sürecinde malların terk edenlere, durumu anlatan bir tutanak tutulup tutulmadığı ayrı ayrı her mal grubu için sorulmuştur. Güvenlik nedenleriyle gerçekleşen göçlerin neredeyse tamamında terk edilen mallar için tutanak tutulmadığı cevaplayıcılar tarafından belirtilmiştir. Mallarını terk edenlerin yüzde

²⁵ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), a.g.e., s.72.

²⁶ Türkiye Tabipler Birliği, **Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu Raporu**, Diyarbakır Tabipler Odası, Diyarbakır, 1996.

67,5'i zararlarının tespiti ve karşılanması için herhangi bir yasal başvuruda bulunmamıştır.”²⁷

- Neticesi belirsizdir. Ekonomik nedenlerle yapılan göçlerde göç eden, gideceği yerde ne tür bir işte çalışacağını bilir, bazen önceden iş garantisi alır. Güvenlik kaynaklı ani göçlerde iş garantisi yoktur.
- Habersiz gerçekleştiğinden şok edicidir. Aniliğin yol açtığı şaşkınlığı, ayrılmanın yol açtığı üzüntüyü ve zorla göç ettirilmenin yol açtığı öfkeyi içerir. Şaşkın, üzüntülü ve öfkeli kişilerin tutarsız/dengesiz davranışlar sergilemesi her zaman olasıdır.
- 1990'lı yıllardaki güvenlik göçlerinin yaklaşık yarısının bir bildirim olmaksızın yapıldığı beyan edilmiştir. Bildirim durumunda ise yapılan bildirimlerin tamamına yakınının sözlü bildirimler olduğu ifade edilmiştir. Kırdan yaşanan göçün yüzde 69,8'i; kentten yapılan göçün de yüzde 41,2'si bildirimsiz gerçekleşmiştir.²⁸ Göç edene bildirim yapılmadığı gibi göç edilen yerin halkı ve yönetimi de böyle bir göçün kendi şehirlerine olabileceğinden habersizdir. Bu durum, özellikle Adana ve Mersin gibi yoğun göçün yaşandığı illerde göç edilen yörenin halkı üzerinde de şok edici bir etki bırakmıştır. 2008'de yayımlanan Bilgi Üniversitesi raporunda bu durum şu şekilde yer almıştır. “Zorunlu göç mağdurları gibi gidilen yerleşim yeri de zorunlu göçe hazırlıksız yakalanmıştır. Çok kısa bir sürede yaşanan yoğun göç, İstanbul ve Diyarbakır gibi hali hazırda konut stoku bulunmayan kentlerde gecekondulaşmayı ve plansız kentleşmeyi daha da fazla artırmıştır. Her ne kadar konut stoku fazlası olan ender kentlerden bir tanesi de olsa, Mersin de gelen zorunlu göç mağdurlarının bu konutları kiralama ve satın alma gücüne sahip olmamaları nedeniyle gecekondulaşmaya maruz kalmıştır.”²⁹
- Düzensiz ve dağınıktır. Göç kararı ile göç arasındaki sürenin darlığı, göç için bir düzenleme yapmaya izin vermemiştir. Ayrıca aniliğin yol açtığı iletişimsizlik yüzünden bazen baba, bir kente, evli oğul ayrı bir kente, evli kız ayrı bir kente göç etmiştir.

5. Ekonomik nedenlerle yapılan göçlerde genellikle geri dönme olasılığı göz önünde bulundurulur. Bu da göç edeni rahatlatır, ona güven ve rahat hareket etme imkânı verir. Güvenlik kaynaklı göçlerde ise geri dönme umudu oldukça zayıf olmaktadır. “Geçmişte

²⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), a.g.e., s.80.

²⁸ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), a.g.e., s.78.

²⁹ Ayhan KAYA ve Diğerleri: **Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü?-Final Raporu**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2008, s.132.

göçmenlerin geldikleri yerlerle ilişkileri tümünden kesilmiyordu. (Bayram ve tatillerde akraba ziyaretleri, erzak getirme, küçük çaplı yatırım yapma v.b.) En önemlisi de kişilerin kendi iradeleriyle belli bir zaman ve planla göç etmeleriydi.”³⁰ Bu göçte ise göç edenler, kendi istekleri dışında göç ettiklerinden geri dönmeyi istiyorlar ancak koşulların geri dönüş için uygun olmadığını düşünüyorlar. Güvenlik nedeniyle göç eden ancak henüz çıkış noktasına dönmemiş kişilerin yüzde 55’i çıkış noktasına geri dönmek istemektedir. Ancak geri dönenlerin oranı çok düşüktür. Geri dönmeme gerekçesi olarak “yerleşim yerinin dönüşe açık olmaması, yerleşim yerinde korucuların olması, yerleşim yerinde mayınların bulunması, yerleşim yerinde çok az kişinin yaşıyor olması ya da hiç kimsenin olmayışı, yerleşim yerinde iş imkânlarının çok kısıtlı olması, güvenlik kaygıları ve terör örgütü korkusu” olarak ifade edilmiştir.³¹ Bununla birlikte geri dönüş isteği konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. “Kadınların ise, kentsel alanda artan ve çocuklarının güvenliğini tehdit eden fuhuş, uyuşturucu, şiddet ve benzeri unsurlar nedeniyle köyü tercih ettikleri görülmektedir. ‘Yirmi dört saat boyunca başım ağrıyor’ diyen pek çok kadının göç travmasından kaynaklanan psikosomatik birtakım hastalıklara maruz kaldıkları görülmektedir. Ancak aile bütünlüğünü tehdit eden kentsel sorunların dışında köye geri dönmeyi gerektiren bir başka neden söylememektedirler.”³²

6. Bu bir ülke içi göç olmasına rağmen, çıkış noktası ile göç edilen yer arasında dil ve mezhep farkı vardır. Göç edenlerin çoğu, eğitimsiz olduklarından Türkçe bilmemektedir; geldikleri yöre çoğunlukla Şafii mezhebine mensup iken göç ettikleri yer Hanefi mezhebine mensuptur. Türkçe bilmemek, kendini ifade problemi oluştururken, mezhep farkı da (bazı amaçlar doğrultusunda öne çıkarıldığında) göç edenlerin ibadethanelerde toplumla bütünleşmesini engellemektedir.

7. Çıkış noktasındaki toplumsal yapının bozulmasına yol açmıştır. En çok göç veren 14 ilin kırsal kesiminde, toplumsal yönetim, köy ileri geleni (muhtar, ağa) ile köy imamı tarafından paylaşılmaktadır. Özellikle köy imamı, toplumsal ilişkileri yönlendirmede ve topluma yol göstermede önemli bir role sahiptir. Bu durum, kırsal kesimden Batman şehir merkezine göç eden biri tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Bizde din adamı her şeydi. Keçimiz kaybolur, ona giderdik, bizi teselli eder, kurdun da ağzını (duayla) bağlardı. Hanımımızla kavga ederdik; o bize, hanımı da hanımımıza nasihat eder, barışırdık. Yağmur yağmaz,

³⁰ Türkiye Tabipler Birliği, **Güneydoğu’da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu Raporu**, Diyarbakır Tabipler Odası, Diyarbakır, 1996.

³¹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.88.

³² Ayhan KAYA ve Diğerleri, Bilgi Üniversitesi, **a.g.e.**, s.89.

ekinimiz kötü olur, bize izahını yapar; açlığa sabretmenin karşılığı olarak cennetle sevinirdik, onun öncülüğünde yağmur duasına çıkardık. Köy kavgası eksik olmaz, o bizi barıştırdı. Hayatımızın önemli bir bölümü onunla geçirdi. Biz, camiye giderdik, kadınlarımız hocanın evine. Biz, camide vaazla huzur bulurduk, çocuklarımız onun evinde huzur bulurdu."

1990'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Batı illerine güvenlik nedeniyle göç edenlerin başlıca niteliklerine bakılacak olursa şöyle bir tabloyla karşılaşılacaktır:

1. Güvenlik nedeniyle göç edenlerin çoğu eğitimsizdir; yüzde 81,8'i ilkokulu bitirmemiştir.

2. Güvenlik nedeniyle göç edenleri önemli bir bölümü işsizdir; yüzde 44,3'ü hiçbir işte çalışmıyor.

3. Güvenlik nedeniyle göç edenlerin yarısına yakını sosyal güvenceden yoksundur; yüzde 49,3'ü sosyal güvencesiz çalışıyor.

4. Güvenlik nedeniyle göç edenlerin önemli bir bölümü çıkış noktasında hayvancılık ve küçük çiftçilik gibi kentte icra edilmesi mümkün olmayan işlerle uğraşiyor.

5. Güvenlik nedeniyle göç edenlerin çoğu kalabalık bir aileye sahiptir. Yüzde 74,4'ünün çocuk sayısı 5'ten fazladır.³³

Sonuç olarak, 1990'lı yıllarda yapılan göçler ve bu göçü gerçekleştiren göç edenlerin nitelikleri 1990'lı yıllardan öncesine ve Türkiye'nin diğer bölgelerine göre farklı özellikler taşımaktadır. "1990'lı yıllarda yaşanan bu yeni göç dalgasının geçmişte yaşanan göçlerden en temel farkı zorunlu olmasıdır, dolayısıyla bu göç süreci daha önceki göçlere kıyasla daha hazırlıksız yaşanmıştır. Bu insanlar Türkiye'nin gelir ortalamasının en altında bir yaşamı Diyarbakır, Van, Batman gibi illerin şehir merkezlerinde ya da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi metropollerde gettolaşma benzeri yerleşim alanları oluşturarak sürdürmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göç hem demografik ve çevresel bakımdan hem de siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan radikal bir altüst oluş ve kapsamlı bir tahribata neden olmuştur."³⁴

³³ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), a.g.e., s.77-78.

³⁴ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), **2003 Zorunlu Göç Raporu**, 2002-2004 37. Dönem Çalışma Raporu, Ankara, 2003, s. 547.

1985	1990	1997	2000	1985-1990	1990-1997	1997-2000	
Küçük kasabalar (ilçe merkezleri)							
Mutki	4065	2490	6770	4291	-9.8	14.3	-15.2
Hizan	4026	4798	11574	11067	3.5	12.6	-1.5
Dicle	6097	5414	13014	9861	-2.4	12.5	-9.2
Baykan	6665	5169	8652	8883	-5.1	7.4	0.9
İdil	8465	12905	21116	19123	8.4	7.0	-3.3
Derik	13975	13201	20671	19806	-1.1	6.4	-1.4
Çınar	8049	10080	15755	13282	4.5	6.4	-5.7
Pervari	5005	5178	6693	5737	0.7	3.7	-5.1
Gercüş	5491	8116	9765	8451	7.8	2.6	-4.8
Kığı	4091	4544	5051	4684	2.1	1.5	-2.5
Bismil	24862	39834	101409	61182	-9.8	14.3	-15.2
Midyat	22169	29569	61597	56669	5.8	10.5	-2.8
Palu	7562	7900	12036	10103	0.9	6.0	-5.8
Hozat	4085	4606	7579	6589	2.4	7.1	-4.7
Büyük kasaba ve kentler (genellikle il merkezleri)							
Şırnak	12141	25059	51129	52743	14.5	10.2	1.0
Hakkari	20754	30407	57077	58145	7.6	9.0	0.6
Bingöl	34024	41509	67022	68786	4.0	6.8	0.9
Muş	42159	44019	65801	67927	0.9	5.7	1.1
Van	110653	153111	226965	284464	6.5	5.6	7.5
Batman	110036	147347	212726	246678	5.8	5.2	4.9
Diyarbakır	305940	381144	511640	545983	4.4	4.2	2.2
Elazığ	182296	204603	250534	266495	2.3	2.9	0.4
Ağrı	54492	58038	69384	79764	1.3	2.6	4.6
Mardin	44085	53005	61529	65072	3.7	2.1	1.6
Yüksekova	16334	28486	54739	59662	11.1	9.3	2.9
Kızıltepe	40852	60134	112015	113143	7.7	8.9	0.3
Silopi	13071	23430	39749	51199	11.7	7.6	8.4
Cizre	29496	50023	63344	69591	10.6	3.4	3.1
Nusaybin	45178	49671	56467	74110	1.9	1.8	9.1

Olağanüstü Hal Bölgesinde seçilmiş bazı kentsel yerleşmelerde nüfus miktarları ve değişim hızları (1985-2000).

Kaynak: DİE, 1988; DİE, 1994; DİE, 1999; DİE, 2002, ve DİE, 2003 (Özgür ve Yüceşahin, 2006: 29).

3. TÜRKİYE’DE GÖÇLERİN NEDENLERİ

3.1. Genel Olarak Türkiye’de Göçlerin Nedenleri

Bireyler, sosyal gruplar ve toplumlar genellikle nedensellik bağlamında davranmaya eğilimlidirler. Başka bir deyişle, sergiledikleri eylemlerin arka planında belirli sebepler bulunmaktadır. Göç olgusunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Zira göç gibi, hem göç edenler hem de göç edilen yer açısından ciddi sonuçlar ortaya çıkaran bir olgunun sebepsiz vuku bulması düşünülemez. Bu açıdan göçlerin nedenleri önem arz etmektedir. Bu bölümde, özede Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Türkiye’deki göçlerin nedenleri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Türkiye’de insanları göçe sevk eden sebeplere bakıldığında altı önemli unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar; iş arama ve bulma, hanedeki fertlerden birisine bağımlı göç, tayin ya da atama, eğitim, evlilik ve deprem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en önemli sebep ise hanedeki fertlerden birisine bağımlı göçtür. Göç edenlerin %26’sı bu sebeple buldukları yerleri terk etmektedirler. Ancak belirtilen bu sebepler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından resmi olarak açıklanan sebeplerdir. Elbette, göçün nedenleri bunlarla sınırlı değildir. Bu nedenlerin dışında insanları ülkemizde göçe iten değişik etmenlerin bulunduğu da bir gerçektir. Göçün başlıca nedenleri arasında, nüfus artışı, ekonomik sorunlar, eğitim, kültür ve sağlık hizmetlerinden faydalanma isteği, ulaşım, haberleşme ve enformasyon ağının gelişmesi ve güvenlik arzusu sayılabilir.³⁵

Köyden kentlere olan göçlerin sebepleri belirtilirken öncelikle kentin çekiciliği, cazibesi, kırmın yani köyün ise iticiliğinden söz edilmektedir.³⁶ Göçün kentleşme üzerindeki etkisini anlatan Ruşen Keleş, itici ve çekici etmenlerin yanında iletici etmenlere de dikkat çekmektedir: “İtici etmenler, genellikle, nüfusu köyden ve tarımdan köy dışına iten etmenlerdir. İletici etmenlerle kast edilen, köyünden kopan nüfusu kentlere, büyük merkezlere taşıyan ulaşım araçlarındaki ve olanaklarındaki gelişmelerdir. Çekici güçler ise köyünden ayrılan ya da ayrılmaya hazır bulunanları kentlere doğru çeken ekonomik ve toplumsal etmenlerdir. Ülkemizde, nüfusun kentlere akını üzerinde bütün bu etmenlerin değişik ölçülerde payları vardır.”³⁷

³⁵ Ömer Murat KESKİNKILIÇ, *Türkiye’de Kentleşme ve Organize Suç İlişkisi*, Ankara, 2008, s.24-25. <http://www.muratkeskinkilic.com/belge.doc> Erişim Tarihi: 23.11.2015.

³⁶ Yüksel KOÇAK ve Elvan TERZİ, *a.g.m.*, s.167.

³⁷ Ruşen KELEŞ, *a.g.e.*, s. 67.

Göçlerde ana itici etmen, kırsal kesimin yaşam alanı olma cazibesini -en azından kente oranla- kaybetmesi iken ana çekici etmen, kentin kırsal alana göre yaşam alanı olma cazibesini arttırmasıdır. İletici etmenler ise kırsal alandan kente taşınmayı kolaylaştıran ulaşım imkânlarının önemli ölçüde gelişmesidir.

Kırsalın yaşam alanı olma cazibesini yitirmesinin başlıca nedenleri şunlardır:

- Türkiye'nin 1922'ye kadar devam eden savaş sürecinden çıkması ve sağlık sektörünün de gelişmesiyle kırsal nüfusun artması,
- Tarım arazilerinin artan nüfus için yetersiz kalması,
- Tarımda iş makinelerinin kullanılmasıyla bir iş boşluğunun oluşması; İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Türkiye'ye çok sayıda traktör girmiştir. 1952'de 31.145 olan traktör sayısı 1992'de 732 bin adeti bulmuştur. Tarıma traktörün geniş ölçüde girmiş olmasının anlamı, makinin insan emeğinin yerini almasına olanak hazırlamasıdır. Bir traktörün tarımdan ayırdığı insan sayısının 3, 4, 7 ve 9 olduğuna ilişkin türlü tahminler yapılmıştır.³⁸
- Fabrika üretiminin yaygınlaşmasıyla zanaatçılığın geçim kaynağı olmaktan çıkması,
- Husumet ve kan davalarının yol açtığı huzursuzluk ortamı,
- Asfalt yol, elektrik, evlere ulaşan su, telefon gibi imkânların kırsal alana geç götürülmesi,
- (Doğu ve Güneydoğu Anadolu için) çatışma kaynaklı güvenlik problemi.

Kentin yaşam cazibesini arttırma nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- Özellikle 1950'li yıllardan sonra sanayi tesislerinin kurulmasıyla iş imkânlarının oluşması,
- Eğitim yatırımlarının artması ile kentlerde üniversitelerin ve küçük yerleşim alanlarında bulunmayan farklı meslek liselerinin kurulması,
- Devlet kurumlarının artmasıyla memur ve hizmetli ihtiyacının artması,
- Kent nüfusunun artmasıyla pazarcılık, bakkaliyecilik gibi küçük esnaf ihtiyacının artması,
- Anadolu köy ve kasabalarındaki kan davası, husumet gibi sorunlar karşısında kentlerin daha güvenli olması,
- Elektrik, şebeke suyu gibi imkânların kentlere daha erken dönemde gelmesi,

³⁸ Ruşen KELEŞ, **a.g.e.**, s. 70.

- İyi bir ekonomik gelire sahip olanlar için kentlerin daha konforlu bir yaşam imkânı tanınması.

3.2. 1990'lı Yıllarda Türkiye'nin Doğu İllerinden Batı İllerine Göçün Nedenleri

Türkiye'nin diğer bölgelerinden Batı'ya yönelik gerçekleşen göçlerin arka planındaki nedenler ile 1990'lı yıllarda Doğu illerinden Batı illerine yaşanan kitlesel göçlerin nedenleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu yıllarda bölgede hem yaygın nedenlerden kaynaklanan göç devam etti hem de bölgede Devlet güçleriyle PKK arasındaki çatışmalardan kaynaklı bir göç dalgası yaşandı. "Bölgede bugün yaşanmakta olan sorun ise yıllardır yaşanan göçten önemli ölçüde ayrılmaktadır. İnsanlar, cebri-zorunlu bir göçle karşı karşıya bulunmaktadır. Halk, isteği dışında köyünden, evinden, toprağından zorla koparılmakta ya da hayatta kalabilmek umuduyla tüm olumsuzluklarını bile bile göçü tercih eder hale getirilmektedir."³⁹

Bu raporda o süreçte yaşanan göçün nedenleri,

1. Güvenlik güçlerinin köyleri boşaltmaları
2. PKK'nin köy boşaltması
3. Can güvenliğinin kalmaması
4. Gıda ambargosu
5. Ekonomik sıkıntılar
6. Gelir kaynaklarının tükenmesi
7. Sosyal bunalımlar olarak sıralanmıştır.

Bölgede 1995'in sonlarına kadar yaklaşık 3000 köy boşaltılmış; adam kaçıрма, cinayet, yol kesme ve soygun gibi eylemlerle can güvenliği tehdit altına girmiştir. PKK'ye götürüleceği endişesiyle özellikle Tunceli ve Hakkâri yöresinde gıda alımı sınırlaması getirilmiş, köylerin boşaltılmasıyla birçok ürün yetiştirilememiş, bu nedenle özellikle kış aylarında bazı ürünlerin fiyatları fahiş oranlarda artmış, yayla yasağı yüzünden hayvancılık

³⁹ İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der), **Doğu ve Güneydoğu'da İç Göç Neden ve Sonuçları Raporu**, İstanbul, 1995. <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/mazlumder-goc-raporu-dogu-ve-guneydoguda-ic-g/1125> Erişim Tarihi: 23.11.2015

yok olma noktasına gelmiş, kimden ve nereden geleceği belli olmayan saldırılardan dolayı halk üzerinde psikolojik bozukluklar gözlenmiştir. Bu duruma daha fazla dayanamayanlar huzur arayışını göç etmekte bulmuştur.⁴⁰

HÜNEE'nin tespitlerine göre de, Türkiye'de araştırmaya konu olan 14 il dışındaki güvenlik kaynaklı göç neredeyse yüzde sıfır iken, çatışma atmosferi öncesinde bu 14 ilde yaşanan göçün de ancak yüzde 3. 3'ü güvenlik nedenine bağlanmıştır. Oysa "14 ilde 1980-1990 döneminde gerçekleşen göçlerin yüzde 29'u 1991-1995 döneminde gerçekleşen göçlerin ise yüzde 47,2'si güvenlik nedeniyle gerçekleşmiştir."⁴¹

Kısacası, 1990'lı yıllarda bölgedeki göçlerin kahir ekseriyeti çatışma ortamından uzaklaşmak yani güvenlik kaygısıyla gerçekleştirilmiştir.

4. 1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDAN BATISINA YAŞANAN GÖÇ HAREKETLERİNİN SONUÇLARI

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenler, bir dizi problemle karşılaştılar ve kendileri de göç ettikleri yerlerde bazı sorunların oluşmasına sebep oldular. Bunlar, kırsaldan kente zorunlu ve ani bir kitlesel göçün kaçınılmaz sonuçlarıydı. Bu bölümde, söz konusu sonuçlar genel hatlarıyla irdelenecektir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde nüfusun önemli bir bölümü, kentsel yerleşimlere göç ederek genellikle kentlerin gecekondu mahallelerinde ve sağlıksız çevre koşullarında ve konutlarda, yeterli iş ve gelir olanaklarından yoksun olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Yerlerinden olmuş bu nüfusun çoğunluğunun eğitim düzeyinin yetersiz olması ve genellikle vasıfsız iş gücünü oluşturmaları, işsizlik ve yoksulluğun getirdiği sınırlılıklarla birleşerek kentsel yaşam koşullarını bu nüfus için daha da ağırlaştırmıştır. Bu durum hem yerinden olmuş ve kente göç etmiş nüfus için, hem de kentin yerli nüfusu için toplumsal bir sorun haline dönüşmüştür.⁴²

Göç edenlerin karşılaştığı problemlerin bir bölümü, göç edenlerin niteliklerinden kaynaklanmaktayken; diğer bir bölümü ise, göç edenler dışındaki sebeplerden oluşmaktadır.

⁴⁰ İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der), **a.g.e.**

⁴¹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s. 58.

⁴² Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.5.

4.1. Göç Edenlerin Nitelikleri İle İlgili Sorunlar

Göçün kitleselleşmesinin, bütün göç türlerinde “göç edenlerin kalitesi”ni düşürdüğü görülmektedir. “İlk göçmenler, genç ve daha iyi öğrenim görmüş olmakla birlikte göç ilerledikçe kalite kötüleşmektedir. Yaşlı, kalifiye olmayan ve öğrenim görmemişlerin oranı yükselmekte ve dağlık bölgeler gibi ücra yerlerden ve dış dünyayla sınırlı iletişime sahip yalıtılmış aşiretlerden insanlar kente ulaşmaya başlamaktadır.”⁴³

1990’lı yıllarda bölgedeki çatışma atmosferi nedeniyle yaşanan kitlesel göç dalgası, Türkiye’nin göç alan yörelerini,

1. Eğitim düzeyi oldukça düşük,
2. Önemli bir bölümü Türkçe konuşmakta güçlük çeken,
3. Bir bölümü daha önce hiç büyük kent görmemiş ve kent kültüründen yoksun
4. Kentte icra edebileceği bir mesleği ve sosyal güvencesi olmayan
5. Bir problemle karşılaştığında bunu ilgili kuruma bildirmek ve hasımlarına karşı dava açmak yerine aile meclisine götürmeye alışmış -göç dağınık yaşandığından kent yerinde aile meclisinden de yoksun kalmış bulunan- büyük bir göç eden kitlesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Bulduğu yöreden isteği dışında ayrılmış, o yöreye dönme isteği olan ama dönme umudu da olmayan, kente yabancı ama kentte yaşamaya mahkûm bu kitlenin Türkiye’de kent sorunlarını artırması kaçınılmaz olmaktadır.

4.2. Göç Edenlerin Nitelikleri Dışındaki Sorunlar

1990’lı yıllardan önce daha çok gurbetçinin kendi ailesini yanına getirmesi niteliğinde olan göçlerde göç edenlerin sayısı sınırlıydı. İstanbul gibi büyük kentlerde durum farklı ise de Konya’nın Kulu, Cihanbeyli, Adana’nın Yüreğir gibi ilçelerine genellikle ilçenin özümseyebileceği kadar göç eden geliyordu. İşsizlik veya konutsuzluk problemi yaşayan göç edenler, iş ve konut bulabilecekleri başka bir kente taşınıyordu; bir bölümü de kendi memleketine geri dönüyordu. Dolayısıyla göç edenler, göç ettikleri yerlerde işsizlik, konutsuzluk gibi sorunlara yol açmıyor; toplumsal bir tepkiye de neden olmuyordu. Aksine onlara kentin ihtiyacını karşılayan misafirler gözüyle bakılıyordu.

⁴³ Kemal H. KARPAT, a.g.e., s.56.

1990'lı yıllarda ise kısa bir sürede yüz binlerce kişi kentlere yığıldı. “Göçmenlerin sayısı sınırlı kalsaydı kente yeni gelenleri kendi yapısı ve katı kent kültürü içine almak suretiyle özümseyebilirdi.”⁴⁴ Öte yandan, göç alan kentler konut, iş imkânları, okul kontenjanları, sağlık kuruluşları kapasiteleri, toplu taşıma araçları gibi pek çok yönden bu göç edenlerin gereksinimlerini karşılayabilmekten uzak bir durumda bulunmaktaydı.

Türkiye, 5 Nisan 1994'te ağır bir ekonomik kriz içine girdi. Bu ekonomik krizin yol açtığı işsizlik gibi problemler göç edenlerin durumunu da etkiledi. 1990'lı yıllar boyunca ülke koalisyon hükümetleri tarafından yönetiliyordu. 1995'den itibaren ülkede siyasi istikrarsızlık vardı. Siyasi istikrarsızlık, 28 Şubat 1997'den itibaren siyasi gerginliğe dönüştü, 1999 Ağustos'unda en çok göç alan bölgelerden Marmara Bölgesi'nde resmi verilere göre 18.373 kişinin ölümüyle sonuçlanan bir deprem meydana geldi. Deprem, en çok göç alan illerden İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerinde büyük bir konut sorununa yol açtı, 147 bin 120 kişi prefabrik evlerde yaşamak zorunda kaldı.

1990'lı yıllarda güvenlik nedeniyle Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenlerin küçük bir bölümünü oluşturan varlıklı kesimi, kente göç eden diğer varlıklı kesimler gibi kentin sorunsuz alanlarına yerleşti. Yoksul kesim ise, üç farklı sorunlu konut alanına yöneldi. Bunlar; gecekondular, slumlar ve insan sağlığı açısından önemli riskler barındıran bodrum katlarıydı.

Küçük kentlerde göç edenlerin önemli bir bölümü, gecekondular⁴⁵ semtlerine ya da tapulu da olsa denetim yetersizliğinden dolayı düzensiz bir yapılaşmaya konu olan semtlere yerleşti. Gecekonduların yoğunlaştığı mahallelere gecekondular mahallesi veya semti denmektedir. Kemal H. Karpaz'a göre gecekondular, kırsal kesimle kent arasında bir tampon yerleşimdir, göç edenin kent kültürünü edindiği bir alandır. 1990'da Türkiye genelinde 1 milyon 750 bin olan gecekondular sayısı ve 8 milyon 750 bin olan gecekondular nüfus, 1995'te sırasıyla 2 milyon ve 10 milyona, 2002'de 2 milyon 2 yüz bine ve 11 milyona çıktı.⁴⁶ Bunda göçün önemli bir payı olduğu görülmektedir.

Gecekondular semtlerinde konut ihtiyacı yeni gecekondular veya var olan gecekondulara yeni oda eklenerek sağlanırken düzensiz yapılaşmaya konu olan diğer semtlerde konut

⁴⁴ Kemal H. KARPAT, **a.g.e.**, s.66.

⁴⁵ 1966 tarihli Gecekondular Yasası'na göre, gecekondular, “İmar ve yapı yasalarına aykırı olarak başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arazi sahibinin rızası olmaksızın yapılmış yapılardır.”

⁴⁶ Ruşen KELEŞ, **a.g.e.**, s.510.

ihtiyacı bahçeye ayrılan alana yeni konut yapma ya da var olan konutta kat çıkmayla karşılandı. “Kat çıkma”, genellikle konuta ruhsatsız kat eklemeyi ifade etmek için kullanılır. Kat çıkma, konut güvenliğini azaltırken su yetersizliği, görüntü kirliliği vb. problemlere yol açmaktadır.

Bununla birlikte gecekonduların alanları, göç yoluyla yerleşenler için “sorunlu” yerleşim alanları içinde en olumlu olan yerleşim alanıydı. “Özellikle toprağın tapusu alındıktan sonra gecekonduların, en azından Türkiye’de kulübesine yönelip onu özene bezene bir eve dönüştürmesi dikkat çekmektedir. Çoğu gecekondulu kendi kulübelerini içinde hem ertesi günün enerjilerini tekrar kazandıkları bir barınak hem de aileleriyle birlikte olmanın ve kendilerini daha geniş cemaate bütünleştirmenin bir aracı olarak görmektedir. Dolayısıyla suç oranının neden düşük olduğunu anlamak kolaydır. Gecekondular hakkında yanlış fikirlere sahip bilim adamları ve araştırmacılar bile suç, fahişelik, kumar ve uyuşturucunun çoğu gecekonduların yerleşiminde bir sorun olmadığına inanmaktadır.”⁴⁷

Çalışma kapsamında kendisiyle görüşülen A. Acar, “*Siirt’in bir köyünden daha önce köylü ve hemşehrilerimin yerleştiği Kocaeli’nin Darıca ilçesinin Göldere semtine yerleştim. Kendim için küçük bir gecekondular satın aldım. Kendimiz gibi olanların içinde kendimize ait bir evimiz olduğu için semtte huzur içindeyiz. Apartmanlardan bile rahatız. Ne üstteki komşunun gürültüsü ne alttaki komşunun uyarısı... Alan geniş, düğün mü yapacağız, caddede köydeki gibi yaparız. Herkes gelir düğünlerimize... Çevredeki fabrika ve inşaatlarda iş çok. Bugüne kadar kimseyle kavgamız gürültümüz olmadı. Kimimiz Doğulu, kimimiz Karadenizli, kimimiz ise Akdenizliyiz. Ama hepimiz bir aradayız.*” ifadelerini kullanmıştır. Ancak gecekonduların semtlerinde dil ve mezhep farkının sorun haline getirmeye yönelik çabalar da gözlenmektedir. Bu durumun, gecekonduların semtlerinin kendi içinde bir marjinalite daha meydana getirdiği söylenebilir.

Araştırmacılar da gecekonduların göç edenlerin kente uyumu ve kentte yükselmeleri için bir geçiş alanı olduğunu düşünmektedir. “Gecekonduda yaşayan insanlar, kente ayak uydurma adına zengin semtlerde yaşayan kentliler gibi yaşamaya çalışıp, onlar gibi giyinmek, onlar gibi konuşmak, evlerini onlar gibi düzenlemek, taklit takılar, naylon giysilerle kentliler gibi giyinip kuşanmaya başlarlar. Satın alma gücü yükselenler, giderek gecekonduların mahallelerinin hatırı sayılır önderleri olmaya başlayacaklardır. Semt içerisinde gelir durumu

⁴⁷ Kemal H. KARPAT, a.g.e., s.61.

daha iyi olanlar, mahalle muhtarlığı, belediye encümen üyeliği derken siyasi ortamlara daha etkin katılmaya başlarlar. Bunlar, arabesk kültürünün oluşması için en uygun ortamlardır.”⁴⁸

Buna karşın göç edenlerin yoğun olarak yerleştiği bir diğer yerleşim alanı ise slumlardır. Slumların durumu gecekonduardan farklılık arz etmektedir. Kemal H. Karpata, slum için “sefil yaşama koşullarının damgasını vurduğu kalabalık nüfuslu bir sokak ya da dar sokak” sözlük anlamını aktarmakta ve slumların şehirlerin içinde oluşmuş eski sakinlerince terk edilmiş, bakımsız, genellikle yoksul, umutsuz, düşük işlere ve suça yatkın kişilerin toplandığı yerler olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ “Gecekondu, göç edenin kendini kent hayatıyla bütünleştirme çabasının umutlu bir başlangıcı olarak düşünülebilecekken, slum göçmenin buna ulaşmadaki başarısızlığını simgeleyen bir şey olarak düşünülebilir.”⁵⁰

Slumlar, maddi açıdan çevresindeki işyerleri ile olanaklar sunsa da, manevi açıdan en sorunlu yerleşim alanlarıdır. Slum yerleşimine en açık örnek İstanbul’un Tarlabası semti ve çevresidir. Burası, ucuz konut sağlama, Taksim’deki işyerlerinde çalışma, suçluyu saklayacak bir karışıklık içinde olma gibi nedenlerden dolayı gözde bir “ilk yerleşim yeri”ydi. “İlk yerleşim yeri” ifadesi kullanıldı; çünkü göç edenlerin önemli bir bölümü kentin çevresini tanıyıp ekonomik olarak da imkân bulunca Kanarya gibi uzak ama daha yaşanılır alanlara göç etti. Bununla birlikte semtte kayda değer bir göç eden kitlesi de kaldı. Tarlabası semti, sosyolojik açıdan 2008’de Bilgi Üniversitesi tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir:

“Nüfusunun 35 bin civarında olduğu tahmin edilen Tarlabası semti, Beyoğlu ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. İlçe nüfusunun % 85’i Türkçe dili kullanmaktadır. %15 oranındaki azınlık nüfusu ise kendi dillerini kullanmakta olup, bunların bir kısmı da günlük hayatlarında Türkçe konuşmaktadırlar. Önceden gayrimüslim azınlıkların yerleşim yeri olan bölgede, azınlıkların ayrılması sonucunda evlerin büyük kısmı ya vakıflara ya da Hazine’ye geçmiştir. Kamuya geçen meskenler bakımsızlıktan dolayı harabeye dönüşmüş, bazıları da işgal edilmiş durumdadır. Tarlabası semtinin bu birbirinden farklı kültürleri taşıyan yerleşimcileri, alt gelir grubu olarak tanımlanan yoksul kesimlerden oluşmaktadır. Bu kişiler, bölgeye Türkiye’nin farklı coğrafyalarından ve farklı kültürlerinden gelip yerleşmişlerdir. 1990’lı yıllardan itibaren de özellikle Doğu ve Güneydoğu’dan yoğun olarak bu semte göç başlamıştır. Toplam nüfusun % 35’ini oluşturan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan

⁴⁸ Nazife GÜNGÖR, “Göç Olgusu ve Arabesk”, **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu**, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2005, s.8-14.

⁴⁹ Kemal H. KARPAT, **a.g.e.**, s.50-51.

⁵⁰ Kemal H. KARPAT, **a.g.e.**, s.54.

(Mardinliler, Siirtliler, Diyarbakırlılar, Batmanlılar, Karslılar vb.) göç edenlerin yanı sıra, Romanlar, Taksim'e yakın bölgede ise Zimbabveliler, Ruandalılar, Senegalliler, Togolular ve Romanyalıları (yaklaşık % 3 yurt dışından gelen gruplar) oturmaktadır. Bunun dışında geçmişten beri bölgede yaşayan eski yerleşim sahipleri de nüfusun % 40'ını oluşturmaktadır. Bölgede yerleşik yaşayan kişilerin % 56'sının işsiz olduğu belirlenmiştir. İstanbul kentinin dolayısıyla Beyoğlu semtinin en yoksul halkı; horlanan, aşağılanan kesimleri, travestiler, sokak çocukları, Afrikalılar, Tarlabası'nda bir araya gelerek kendilerine “yoksulluk” ortaklı yeni bir yaşam alanı kurmuşlardır.”⁵¹

Mardin'in Dargeçit ilçesinden göç edip Tarlabası'na yerleşen S. Korkmaz, “*Tarlabası'na yoksulluktan geldik, kendimizi toparlayınca uzağa gideriz, dedik; çocuklarım iş bulunca ev aldık, burada kaldık, burada çalışana iş var ama en küçük oğlumu kaybettik, sayılır. O, bizim için bedenen var ama ahlaken yok*” derken; semtte çalışan Tekirdağlı bir taksi şoförü de, söz konusu semtte hırsızlık, uyuşturucu madde bağımlılığı vb. gayrimeşru işlerin kolayca icra edildiğini dile getirmiştir.

Göç edenlerin yerleştikleri bir diğer alan ise, gayri-insani şartlar içerisinde bulunan bodrum katlarıdır. Bodrum katları, genelde güneş almamaktadır. Bir bölümü, başta odunluk, depo olarak planlanmış; göç dalgasıyla birlikte biraz toparlanıp eve dönüştürülmüştür. Bu yapılar, sık sık su baskınına uğramaktadır. Tuvaletler sonradan eklendiği için yazın kokmakta, kışın ise taşmaktadır.

Yerleşimcilerin çoğu, bu tür evlerde oturmaktan utanmakta, bunu hakir düşmek olarak görmekte, kendisini kınamakta ama ekonomik durumunun da ancak böyle bir yere yettiğini söylemektedir. Şırnak'tan İstanbul'un Zeytinburnu ilçesine yerleşmiş olan S. Anık, “*Çevremizde tekstil atölyeleri var. İş bulmak için en iyi yerlerden biri. Durumumuz düzelince üst katlara çıkarız, dedik. Ama zamanla bu hâle alıştık. Bir üst kata çıkacağımıza kendimize ev aldık ama Halkalı semtinde. Oraya gücümüz yetti. Üst kata çıkıp çok kira ödemektense oraya taksit ödüyoruz. Oradan aldığımız kira ile de buranın kirasını ödüyoruz.*” demiştir. Çevredeki diğer göç edenlerinde benzer bir hikâyeye sahip oldukları gözlemlenmiştir.

⁵¹ Ayhan KAYA ve Diğerleri, Bilgi Üniversitesi, a.g.e., s.71-72.

4.3. 1990’larda Gerçekleşen Göçlerin Göç Edenler ve Göç Ettikleri Kentler Üzerindeki Sonuçları

1990’lı yıllarda Türkiye’nin Doğusundan Batısına yönelik gerçekleşen göç hareketleri, hem göç edenler üzerinde hem de göç ettikleri kentler üzerinde ciddi sonuçlara yol açmıştır. Söz konusu sonuçlar; yoksulluk, suç artışı, eğitim problemleri, marjinalleşme, kente uyumsuzluk, dil ve mezhep farkındalığının arttırılması şeklinde ifade edilebilir.

4.3.1. Yoksulluk

Kırsal alanlardan kente yönelik gerçekleşen göçlerde karşılaşılan sorunların başında kuşkusuz yoksulluk gelmektedir. Özellikle güvenlik amaçlı olan göçlerde, göç esnasında yaşanan travmaların yanı sıra geçim sıkıntıları da ağır bir yük oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 1990’lı yıllarda göç edenlerin önemli bir bölümü kentlerde yoksul kesimler arasında yer almıştır. Ancak, bu kesimlerin çoğu göç etmeden önce yaşadıkları yerleşim yerlerinde bu tarz bir yoksulluk içerisinde bulunmamaktaydılar. Zira kendi geçimlerini idame edebilecek bir durumdaydılar. “Şu anda dilenci gibi görülen bu insanlar kendi yerlerinde ürettikleriyle yarınlarına umutla bakabiliyorlardı. Oysa şimdi üretimden tüketime kaydırılıyorlar. En basitinden köyünde ekmeği - suyu parayla almayan insanlar bugün bunları parayla almak zorunda kalıyor. Köylerinden ayrılmadan önce bu insanlar çiftçilik, hayvancılık yapıyordu. Kendi ürettiğiyle yaşamlarını idare ediyor, tavuğundan yumurtasını, koyunundan süt, yoğurt, peynir ve etini, tarlasından; buğday, un, ekmek, bulgur ve mercimeğini, bahçesinden sebze ve meyvesini elde ediyordu. Hem kendini besliyor, hem de ekonomik kazanç elde ediyordu.”⁵²

Kente göç ettikten sonra geçim sıkıntısı çeken aileler, içinde buldukları yoksulluk sarmalından kurtulmak için çocuklarını da çalıştırmaya başvurmuşlardır. İstanbul’un Eminönü gibi semtlerinde simit, su, tatlı, midye satıcılığı gibi işlerde çalıştırılan çocukların önemli bir bölümü göçle İstanbul’a yerleşen ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. 1990’lı yıllarda çalışan çocuk sayısında hızla bir artış olmuş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 1994’te çalışan çocuk sayısı 1 milyonu bulmuştur.⁵³ Bu süreçte çalışan çocuk sayısında görünen hızlı artış, devleti çocuk işçiliğine karşı bir dizi tedbir almaya götürmüştür.

Çocukların çalıştırılması, göç eden aileyi zenginleştirmemekte, belki çocuğun eğitime katılmasını ve nitelikli işlerde çalışmasını engellediğinden ailenin yoksulluğunu kalıcılaştırmakta, onları kültürel yoksulluğa/kent yoksulluğuna sürüklemektedir.

⁵² Türkiye Tabipler Birliği, a.g.e.

⁵³ <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/cgm.portal?page=cc&id=3> Erişim Tarihi: 23.11.2015.

Yaşanan göçler büyük kentlerde, kentsel yaşam standartlarının çok altında ve içe kapalı adeta kendisi köy olmayan yeni “köysel alanlar” yaratmaktadır. Bu bağlamda önümüze çıkan “kent yoksulları” kavramı önemlidir. Bu nüfusun kentlerde yaşayan belli bir kısmının, farklı gerekçelerle tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari geçim standardını yakalayabilecek kaynaklara ve barınma ihtiyacını giderici konuta ulaşamayarak, davranışsal- toplumsal ilişkiler uzamında sorunlar yaşayabilecek bir konumda olmasıdır. Yeni göç edenlerle eskiden göç etmiş olanlar arasında var olan kaynakların çoktan paylaşılmasından kaynaklanan “fırsat eşitsizliği”, yeni göç edenlerin artık ekonomik anlamda kurtuluşun değil sefalet ve peşin hükümle değerlendirilmenin merkezleri halini alan yeni gecekondular bölgelerinde eskisine nazaran uzunca süre birer “kent yoksulu” olarak yaşamaya zorlanmaları sorunun alt başlıklarını oluşturmaktadır.⁵⁴

4.3.2. Suç Artışı

Yoğun göç, kentlerde işlenen suçları arttırmakta, kentlerin güvenliğini tehdit etmektedir. Bu suçlara karışanlar arasında Türkiye'nin Doğu illerinden göç edenlerin çoğunlukta olması dikkat çekicidir. “Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda çıkan sonuçlar itibariyle organize suçlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde en aşağı seviyede görülmüştür. Ancak özellikle Batı bölgelerimizde yaşanan organize suç olaylarına katılan suçlular itibariyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimiz nüfusuna kayıtlı vatandaşlar tarafından işlendiği ortaya çıkmıştır.”⁵⁵

Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005-2006 yılı verilerine göre de Türkiye'nin Doğu illerinde suç oranları oldukça düşüktür ve Türkiye'nin İstanbul ve Ankara gibi büyük kentleri dışındaki kentlerle oldukça benzerlik göstermektedir. Mardin ile Niğde, Ordu, Rize arasında belirgin bir fark yoktur.⁵⁶ Ancak kentlere göç eden Doğuluların yaşadığı ağır travmalar, içine düştükleri boşluk ve ötekileştirilme durumları onların suça meyletmesini kolaylaştırmaktadır. Raporumuz kapsamında görüşülen Adana'da emekli muhtar H. Bolat'a göre, “*Adana'da bir Adanalılar var, bir de onların hırsızlığını yapan Mardinliler!*” Beyoğlu'nun Tarlabası civarında taksicilik yapan Tekirdağlı bir taksiciye göre de, “*İstanbul'un hırsızlığının yarısını Romanlar, diğer yarısını Türkiye'nin Doğu illerinden göç yoluyla gelip Tarlabası'na yerleşenler Kürtler yapıyor.*”

⁵⁴ A. Baran DURAL ve Sedef YAŞ, “Göç Eden Nüfusta Grup-İçi Tabakalaşma ve Siyasetin Yeniden Şekillenmesi”, **Akademik Fener Dergisi**, Balıkesir, 2007, Sayı:8, s.25.

⁵⁵ Ömer Murat KESKİNKILIÇ, **a.g.e.**, s.50.

⁵⁶ Selim TÜZÜNTÜRK: “Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi: Suç İstatistikleri Üzerine Bir Uygulama”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Bursa 2009, Cilt:28, Sayı:2, s.82-83.

Rapor kapsamında görüŖülen söz konusu kiŖilerin görüŖü abartılı bulunsa da, Adalet Bakanlığı'nın 2013 verilerine göre, "Cezaevlerinde en çok Diyarbakır nüfusuna kayıtlı vatandaşlar bulunmaktadır. Diyarbakır nüfusuna kayıtlı 8 bin 592 tutuklu ve hükümlünün ardından, ikinci olarak 4 bin 789 tutuklu ve hükümlü ile Ŗanlıurfa gelmektedir. Her iki ili üçüncü olarak yine Güneydoğu'da bulunan Mardin izlemektedir. Ülke genelindeki cezaevlerinde 4 bin 11 Mardinli tutuklu ve hükümlü yer almaktadır."⁵⁷ Veriler ve görüŖmelerden göçün, "suçlu üreterek" bir güvenlik problemine dönüŖtüđu anlaşılmaktadır. Göçle birlikte geleneksel toplumsal düzenin bozulması, ekonomik sorunların sosyal değerlerin unutulmasına yol açacak kadar artması ve kent ortamının suç işlemek için uygun olması göç edenler arasında suç işleme oranını artırmıştır denilebilir.

4.3.3. Eğitim Problemleri

1990'lı yıllarda yaşanan göç esnasında bölgedeki okulların önemli bir bölümü kapalı durumda bulunmaktadır. Göç edenlerin önemli bir bölümünün çocukları göç öncesinde eğitim öğretime devam edememektedir.

Göçün eğitime olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsedilebilir. Siirt'ten Kocaeli'nin Darıca ilçesinin Göldere Mahallesi'ne göç eden A. Yaşar, "*Köyde sadece ilkokul vardı. Ortaokul için bile çocuklarımızı Yatılı Bölge Okulu'na göndermek zorundaydık. Ancak köyde gönderen hiç kimse yoktu. Ben, Darıca'ya yerleşince çocuklarımı okuttum, bir oğlum Fen Lisesini bitirdikten sonra Tıp Fakültesini kazandı, Ŗu anda bir hastanede başhekim, diğer oğlum da Amerika'da gemicilik eğitim aldı, Ŗu anda bir gemide kaptanlık yapıyor. Köyde kalsaydık onlar da çobanlık yapacak veya birkaç dönüm araziyi ekip biçmekle uğraşacaktı*" ifadelerini kullanmıştır.

Diyarbakır'da 2013 yılında, okul idarecileriyle yapılan görüŖmeler doğrultusunda göçün eğitim ve öğretime etkisini belirlemeyi amaçlayan bir araŖtırmada Ŗu tespitlere yer verilmektedir: Göç eden aileler bakımından olaya olumlu bakmak mümkündür. Çünkü kırsal kesimde yaşayan ailelerde ilköğretim sonrası çocuklarını okutma Ŗansı ya kısıtlıydı ya da hiç yoktu. Bu sebeple kentlere göç eden aileler çocuklarını temel eğitim sonrası da okutma Ŗansını elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra göçlerin olumsuz sonuçları da oldukça fazladır. Bu olumsuz sonuçlar noktasında okul idarecilerinin;

⁵⁷ <http://www.urfapress.com/haberoku.php?id=34610> EriŖim Tarihi: 23.11.2015

-Göçle gelen aileler ve okul çağındaki çocuklarının fazla olması nedeniyle yerleştikleri mahallelerin okullarında öğrenci sayısını artırdıkları, kalabalık okul ve sınıfların idareyi ve öğretmenleri zor durumda bıraktığı,

-Geçim derdine düşen velilerin öğrenci problemleriyle ilgilenmediği ve okula çağrıldığında “para isteyecekler” kaygısıyla okula gelmedikleri,

- Geçim derdine düşen velilerin öğrenciye ve okula zaman ayıramadığı,

-Ailelerin uyum sorunları yaşadığı, kendilerini ezik hissettikleri, öğrencilerde de uygunsuz ve agresif tavırlar gözlemlendiği,

-Göçle gelen öğrencilerin çoğunluğu gerekli bilgi beceriye sahip olmadığı ve okulun başarısını olumsuz etkilediği, bu yüzden okulların ülke içindeki başarı düzeyinin düşük görüldüğü,

-Öğrencilerin, alıştıkları mekân, okul ve arkadaşlarından ayrılıp yeni, farklı fiziki özelliklere sahip bir okula gelmelerinden dolayı uyum sağlamakta zorlandıkları gibi hususlarda şikâyetlerde buldukları anlaşılmaktadır.⁵⁸

Göç edenler için eğitim, öncelikli sorun olarak görünmemektedir. Araştırmaya katılanların hiç biri çocukların eğitimini öncelikli sorun görmemektedir. Onlar için önemli olan ekonomik ihtiyaçlardır. Çoğunluğu kırsal kesimden göç ile gelen ailelerin Türkçe bilmemesi veya etkili iletişim kuramaması da aileden kaynaklanan problemler arasındadır. Öğrencilerin dil konusunda yaşadıkları sıkıntılara bağlı olarak iletişim sorunları yaşadıkları, öğretmenlerini anlamakta güçlük çektikleri, iletişim sorunlarının öğrencileri içine kapanık yaptığı ve başarılarını düşürdüğü söylenebilir.”⁵⁹

⁵⁸ Yunus Emre AVCI, Erol KOÇOĞLU ve Özcan EKİCİ: “Göçün Eğitim Ve Eğitim Yönetimine Etkisine İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri (Diyarbakır İli Örneği)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Diyarbakır, 2013, Volume:6 Issue:2, p.91-105. www.jasstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=553 Erişim Tarihi: 23.11.2015.

⁵⁹ Yunus Emre AVCI, Erol KOÇOĞLU ve Özcan EKİCİ: “Göçün Eğitim Ve Eğitim Yönetimine Etkisine İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri (Diyarbakır İli Örneği)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Diyarbakır, 2013, Volume:6 Issue:2, p.91-105. www.jasstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=553 Erişim Tarihi: 23.11.2015.

4.3.4. Marjinalleşme

Marjinallik, azınlığı, farklı olmayı, bütünleşmemeyi, toplumun genel yapısının dışında kalmayı ifade eder. Marjinalleşme ise, toplum bütünlüğü içinde yer alırken ondan uzaklaşmayı, topluma yabancılaşmayı anlatır.

H. Musa Taşdelen'e göre marjinallik, toplumsal ve mekânsal olmak üzere iki temel kavramsal çerçeve ile açıklanabilir. "Toplumsal çerçeve, fert ve grupların kaynaklara erişimiyle bağlantılı olarak nüfus yapısı, din, kültür, sosyal yapı (kast, hiyerarşi, sınıf, etniklik ve cinsiyet), ekonomi ve siyaset gibi insani boyutları içerir. Bu bağlamda, halkın mekânsal ayrımcılık, sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, dışlanma gibi süreçlere maruz kalmasıyla yakından ilgilidir. Marjinalliğin mekânsal boyutu söz konusu edildiğinde, sistemin kenarında bulunmak ya da son derece zayıf bir şekilde bütünleşme sağlayabilmek açılarından gelişimin merkezlerinden fiziki mesafe içeren bir konumda bulunmak durumuyla karşı karşıya kalınmasıdır."⁶⁰

Daha açık bir ifadeyle marjinallik üç boyutta ele alınabilir: Kültürel, sosyal ve yapısal olarak marjinallik.

Kültürel Açıdan Marjinallik: Ferdin içinde bulunduğu her iki kültürün de hiyerarşik olarak değer birimlerinin belirlendiği, karşılaştırıldığı dolayısıyla bunların arasında kabul edilecek veya reddedilecek tanımların tartışıldığı kültürlerarası iletişim ve asimilasyon sürecidir.

Sosyal Açıdan Marjinallik: Hâlihazırda var olan bir sosyal statüye, konuma veya sınıfa dâhil olamama başarısızlığından kaynaklanan bir dışlanma durumudur.

Yapısal Açıdan Marjinallik: Toplum içinde yer alan siyasi, sosyal ve iktisadi olarak daha dezavantajlı ve güçsüz durumda bulunan bazı kesimlerin dışlanmışlık durumudur.⁶¹

1990'lı yıllarda güvenlik sebebiyle Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenler,

1. Farklı dil ve lehçeleri konuştuklarından ve farklı bir mezhebe bağlı olduklarından kültürel,

⁶⁰ H. Musa TAŞDELEN, Sakarya Üniversitesi 2013.

⁶¹ H. Musa TAŞDELEN, Sakarya Üniversitesi 2013.

2. Kent kültüründen yoksun olduklarından sosyal,

3. Gelir düzeyleri düşük olduğundan ve sorunlu konutlara yerleştiklerinden yapısal, mekânsal marjinalleşmeyle yüz yüze kalmışlardır. Özellikle gecekondu semtlerinde yer yer gettolaşmaya varacak kadar toplum çoğunluğundan uzaklaşma görülmektedir. Adana ve Mersin'in kimi semtleri neredeyse tamamen Doğu illerinden göç eden Kürtlerden oluşmuş, oralarda adeta "kent içinde kent" yapısı meydana gelmiştir.

Mehmet Barut'un Göç Edenlerle Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) için yaptığı araştırmaya göre, İstanbul'a göç edenlerin yüzde 37,30'unun TÜİK verilerine göre açlık ve yoksulluk sınırı altında yaşadığı anlaşılmaktadır. Yüzde 48,92'si çalışmıyor-işsiz konumuna denk gelmektedir. Yüzde 51,49'u sağlık kurumlarından yeteri kadar yararlanamamaktan yakınmaktadır. Yüzde 25,58'i karşılaştığı sorunların etnik kökeninden ve Türkçeyi iyi bilmemekten kaynaklandığına, ayrımcılığa uğradığına inanmaktadır. Yüzde 62,82'si, göç öncesine ait kültürü, bu kültüre ait göstergeleri, özel törenleri gelenek ve göreneklerine uygun olarak yaşattığını iddia etmektedir. Yüzde 34,19'u göç öncesine ait kültürel gelenekleri, görenekleri ve törenlerinden dolayı göç sonrasında dışlanma, ayıplanma ya da kınanma gibi durumlarla karşılaştığını düşünmektedir.⁶²

Zorunlu iç göç mağdurlarının yedi boyutta yoksunlaşmayla karşı karşıya olduklarını belirtilebilir: Topraksızlık, evsizlik, işsizlik, marjinalleşme, besin güvencesizliği, ölüm oranlarında artış ve toplumsal kopukluk. Bu yoksunlaşmalardan marjinalleşme ve toplumsal kopukluğun, özellikle göç edenlerin belirgin bir etnik aidiyetleri söz konusu olması durumunda daha yoğun yaşandığı söylenebilir.⁶³

Çorum'un İskilip yöresinden kente göç edenlerle Doğu ve Güneydoğu illerinden kente göç edenleri karşılaştıran Melih Ersoy, İskilip'ten Ankara'ya göç edenlerin "toplumun süprütüsü" ya da "eğitimsiz işgücü havuzu" olmadığını belirtmektedir. Nitekim göç üzerine yapılan alan çalışmalarının çoğunda, göç ile eğitim arasında doğrusal bir ilişki olduğu, bir başka deyişle, göç etme eğiliminin eğitim düzeyi ile doğru orantılı olarak arttığı belirtilmektedir. Bu varsayım koşut olarak, görüşülen kişilerin çok büyük bölümünün eğitim düzeylerinin, ülke ve Ankara kent ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmıştır. İskilipli göç edenlerin % 55'i, ortaokul ve üstünde eğitim görmüşlerdir. Göç edenlerin kentte halen yaptıkları işe bakıldığında, alan çalışmasına katılan hane halkı fertlerinin, uzmanlık isteyen

⁶² Mehmet BARUT, **a.g.e.**, s.140-152.

⁶³ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), **a.g.e.**, s.570.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'nin "ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri" ile "müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri" gruplarında % 24'lük bir paya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu oran İskilip ve Ankara kent ortalamalarından yüksektir. Ersoy, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra, 1990-1995 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu'dan göç edenlerle ilgili şu hususlara işaret etmektedir:

"Yaklaşık 10 yıldır kentlerde yaşamak zorunda kalan deneklerin kent yaşamı ile nasıl eklemlendiğine ilişkin bulgularımız, ilk bölümde İskilipli göçmenler için ulaştığımız sonuçlardan oldukça büyük farklılık göstermektedir. Göçle birlikte bölge kentlerine iş gücü talebi açısından hiçbir beceriye sahip olmayan, eğitimsiz, niteliksiz önemli bir nüfus akımı olmuş ve yoksulluk daha da katlanılmaz boyutlara yükselmiştir. Göçmenlerin hiç geliri olmayanlarla birlikte, % 80 i aşan bir bölümünün kentte yaşamlarını çok zor koşullarda sürdürmeye çalıştıklarını göstermektedir. Odak grup çalışmalarına katılan yurttaşların yaklaşık yarısının hiçbir sosyal güvencesi yoktur. Geri kalan kesim içinde en önemli sosyal güvence aracının (% 43.4) 'yeşil kart' olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu kesimler, tarımsal üretim yapan köylü olma özelliklerini büyük ölçüde yitirirken, kentli yurttaşlar olma özelliğini kazanmaktan da uzak görünmektedirler. Mutlak olarak yoksullaşmış bir kitle durumundadırlar. Gerek kentlerdeki iş olanaklarının kısıtlı oluşu, gerekse de kent yaşamının gerekli kıldığı becerilerden yoksun olmaları, söz konusu kesimi yaşadıkları kentlerin en sorunlu kesimi haline getirmiştir.

Ortam, neden ve koşulları bakımından büyük farklılık gösteren iki göç hareketinin özneleri olan göçmenlerin kentsel yaşamla eklemlenme biçimleri büyük farklılık göstermektedir. İskilip ilçe merkezinden Ankara'ya göç eden ve eğitim ve gelir düzeyi görece yüksek olan göçmenler kentsel bütünleşme açısından oldukça başarılı bir tablo sergilemelerine karşın, zorunlu göç ile Doğu ve Güneydoğu illerine yerleşmek zorunda kalan göçmenler için durum bunun tersi olmuştur. Benzer biçimde, Bağımlılık Okulunun göçmenler için savladığı 'marjinalleşmiş kitleler' öngörüsü zorunlu göç ile yerlerinden edilen göçmenler için geçerli bir betimleme olarak görüle bile, İskilipli göçmenler için bunu söylemek oldukça güçtür."⁶⁴

Kemal H. Karpat'a göre ise, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenlerin çoğu, geri dönüş özlemi içindeyken Türkiye'nin Karadeniz yöresinden

⁶⁴ Melih ERSOY: **Türkiye'de İç Göçlerin Yarattığı Toplumsal Sorunlar**, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Toprak Reformu Kongresi, Ankara, 2005, s.303-311.

İstanbul'a göç eden erkeklerin yüzde 90'ı, kadınların yüzde 92'si İstanbul'da bulunmaktan memnundur.⁶⁵

4.3.5. Dil ve Mezhep Farkındalığının Arttırılması

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenlerin bir bölümü Arapça; tamamına yakını ise Kürtçe konuşmaktadır. Mehmet Barut'un araştırmasına göre göç edenlere "Ev içi ilişkilerinde hangi dili konuşuyorsunuz?" sorusunu, kadınların yüzde 11'i cevapsız bırakmış; yüzde 0,3'ü Türkçe, yüzde 0,1'i Arapça, yüzde 2,7'si Türkçe-Kürtçe, yüzde 85,9'u Kürtçe cevabını vermiş, erkeklerde ise cevap vermeme oranı biraz artarak yüzde 15,4, Türkçe konuşma oranı da aynı şekilde artarak yüzde 0,5, Arapça konuşma oranı değişmezken Kürtçe diyenler yüzde 81,7 olarak belirlenmiştir.⁶⁶

HÜNEE de, Nisan-Temmuz 2005'te gerçekleştirip sonuçlarını 2006'da yayımladığı araştırmasında, dil zorlukları nedeniyle, 70 derinlemesine görüşmeden 43'ünü Kürtçe, 3'ünü de Türkçe-Kürtçe olarak gerçekleştirmek durumunda kalmıştır.⁶⁷

Mezhep ve dini ibadetler konusunda ise araştırmada herhangi bir soru yöneltilmemiştir. Ancak en çok göç veren on dört ilden Tunceli'de Alevi ağırlığı vardır; Bingöl'ün bazı ilçeleri Alevidir. Adıyaman, Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak ve Van'ın ise tamamına yakını Şafii mezhebindedir.

1950'li yıllardan 1980'li yılların başına kadar çoğunlukla iş bulma talebiyle Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenler, yüz yüze görüşmelerde neredeyse dil-mezhep farkı probleminden hiç söz etmemektedirler. Onların, göç sonrasına dair anılarında önce muhtaç bir misafir, sonra iyi bir komşu olarak ağırlanmaları vardır. 1990'lı yıllarda güvenlik nedeniyle göç edenler ise her iki farkı gündeme getirmekte, bunun günlük iletişimlerini zorlaştırdığını, kendilerine yönelik ayrımcılığa yol açtığını, ibadetlerini de camide gerçekleştirmeye engel teşkil ettiğini belirtmektedir.

Mehmet Barut'un araştırmasında etnik kimliği/kültürel farklılığı nedeniyle ayrımcılığa uğradığını belirtenlerin oranı İstanbul'da yüzde 64.48'i bulmuştur. Aynı oran Mersin'de de yüzde 54.88'dir.⁶⁸

⁶⁵ Kemal H. KARPAT, **a.g.e.**, s.217.

⁶⁶ Mehmet BARUT, **a.g.e.**, s.181.

⁶⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.12.

⁶⁸ Mehmet BARUT, **a.g.e.**, s.151.

1970'lı yıllarda Siirt'ten Kocaeli'nin Darıca ilçesine göç eden A. Yaşar, “*Cami hepimizindir. Bize merakla bakanlar olduysa da cami imamı bizi hep sıcak karşıladı, ben de camiye ve caminin Kur'an Kursu'na çok yardımda bulundum.*” Derken; 1990'lı yıllarda Mardin'in Dargeçit ilçesinden İstanbul Tarlabası'na yerleşen başka bir göç eden, “*Memlekette camiye düzenli giderdim. Buraya yerleştikten sonra cuma namazı dışında cami yüzü görmem. Cami imamı Hanefi mezhebine mensuptu, namazı da bana garip geliyordu. Ben de Şafii mezhebine mensuptum. Cami cemaati de bana garip bakıyordu.*” demiştir.

Ancak, bir yandan Batı illerinde yerleşik olanların göçle kentlerine gelenlere yönelik ötekileştirici yaklaşımları, diğer yandan PKK'nin kendi ideolojik çıkarları açısından 1990'lı yıllarda göç edenlerin yerleştikleri semtlerde dil ve mezhep farkındalığını arttırdığı da bilinmektedir. Düşünsel olarak dinsel inançtan ve yaşamdan rahatsız olan örgüt mensupları, göç eden Alevilere “Siz Alevisiniz, Aleviliğinizi sürdürün” , Şafii mezhebi mensuplarına da “Camideki imam, sizin imamınız değil, onun arkasında namazınız olmaz” demişlerdir. Darıca'nın Salı Pazarı mevkiinde akşam iş çıkışı kahvehaneye gelen erkeklerin tamamına yakını “Camiye daha önce gidiyordunuz? Şimdi niye gitmiyorsunuz?” sorusuna karşılık “*Bu cami, bizim camimiz değil*” cevabını vermişlerdir.

5. GÖÇ EDENLERİN KENTE UYUM SAĞLAMA SORUNU

İstemli ya da zorunlu hangi koşullar altında yapılmış olursa olsun, uzun süreli göç olayında, yaşamın sürekliliğinden kaynaklanan büyük kopuşlar olmaktadır. Ruhbilimsel yönden göç olgusunun asıl belirleyici yanını bu büyük kopuşlar ve yeniden bağlanamayışlar oluşturmaktadır. Göç edenin içine girdiği yeni toplumda, etnik ve ekonomik farklılıkları nedeniyle sürekli olarak dışlanması, yok sayılması ve kuşkuyla karşılanması, kendisine karşı olan güven duygusunun hızla çözülmesine neden olabilmekte ve yoğun bir kimlik krizi ortaya çıkarabilmektedir. Bu krizi azaltmak için göç edenler göç edilen yerlerde ortak mahalleler kurmakta geldikleri yerdeki değerlerle farklı bir coğrafyada yaşama mücadelesi vermektedirler. Kent yoksulları, işsizler, göç edenler kentlileşemeyen insan grupları içinde değerlendirilmektedir.⁶⁹

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır. “Kentlileşme” ise, kentleşmeden ayrı bir mefhumdur. Kentlileşmek; kenti sevmeyi, kentte

⁶⁹ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), a.g.e., s.570.

daha iyi yaşam koşullarına kavuşmayı, kent kültürü hakkında bilgi sahibi olmayı ve kent kültürünü özümseyecek kadar kentte kalmayı gerektirmektedir. “Kente taşınma, fiziki (maddi) bir değişikliği ifade ederken, kentleşme kültürel (manevi) bir değişmeyi ifade eder. Kültürel değişme, fiziki değişmeye göre geç gerçekleşir. Kente taşınan insan, artık kentin nüfusuna dâhildir. Ancak onun kent kültürünü edinerek kent insanıyla bütünleşmesi, kendi istek ve çabası kadar kent kültürünün onunla iletişim kurmadaki başarısına bağlıdır. Böyle bir iletişim, formal olmasa da bir eğitim gerektirdiği gibi bazı aracı (tampon) kurumları da gerektirebilir.”⁷⁰

Kırsal alanda yaşayanlar daha farklı toplumsal ilişkilere, ekonomik ve sosyal kültürel yaşam biçimlerine sahiptir. Sosyal ilişkiler kentlere oranla aile, akrabalık ve komşuluk üzerine kurulmuş, karşılıklı işbirliği ve yardımlaşmaya dayalı bir ekonomik hayat sürdürülmektedir. Bireysel kararlardan çok aile içi alınan kararlar doğrultusunda hareket edilmektedir. Kırsal alanda yaşayan kişiler kendi inanç ve değerleri dışındaki yaşam tarzlarına karşı daha az müsamahakâr yapıdadır. Ali Güler, kırsal alandan kente göçün neticesinde yaşanan değişimleri şöyle dile getirmektedir: “Özgür İken Bağımlı”, “Sadık İken Asi”, “Tok İken Aç”, “Yaşamsever İken Ölümsever” “Sakin İken Şiddetten Yana”.⁷¹

Sürekli göç alan kentlerde yapısal değişme, yabancılaşmayı yeniden üreterek gerçekleşir. Yabancılaşma sürecinde birey kitle içinde yalnızlaşır, ürettiği nesnelere ulaşmama, iletişim araçlarının pompaladığı tüketim bombardımanında alım gücünün yetersizliği nedeniyle çaresizdir, seçmen olarak seçtiklerini kutsallaştırır.⁷² “Kırdan kente büyük beklentilerle gelen yığınların, beklentilerine cevap verecek hizmeti bulamaması ya da eğitim, sağlık, iş güvenliği gibi hizmetlerin yetersizliği, bu insanları özellikle gençleri yani ikinci üçüncü kuşağı yasal olmayan örgütlerle karşı karşıya getirir.”⁷³

Kentleşme sürecinin gerçekleşmesi için gerekli aşamalar vardır. En başta kente gelen nüfusun, o kentte karar kılmasıdır. Kentte kalıcı olmayan kişi kentli davranış kalıplarını öğrenmek zorunluluğu da hissetmez. Ancak geleceğinin yerleştiği kentte olduğuna inanan

⁷⁰ Ruşen KELEŞ, a.g.e., s.31.

⁷¹ Ali GÜLER: “Korku Kültüründe Kentli Olmak Ya da Ötekileştirilmek”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2008, s.187.

⁷² İbrahim ARSLAN: “Kentleşme Sorunu, Katılımcılık ve Hemşehri Dernekleri”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2008, s.143.

⁷³ Cahit BÜYÜKANBER: “Kentleşme”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2008, s.43.

kişi, o kentle bütünleşir, kentlileşmeye açık hale gelir. Aksi halde “kentlileşemez” ve kente uyum noktasında ciddi sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olur.

Göç edenlerin kentlileşememelerinin sebeplerini üç ana başlık altında açıklayabiliriz:

1. Sosyo-psikolojik sebepler:

-Özellikle birinci kuşak göçmenlerin çocukluk yıllarını geçirdikleri yerlere özlem duymaları.

-Birinci kuşak bazı yaşlıların geride kalan ömürlerini doğdukları yerlerde geçirmek istemeleri.

-Kentte kendisini yabancı hisseden göçmen, kendisine yol gösterecek olan kamu yönetiminin otoriter yapısı karşısında ondan uzaklaşmakta, yalnızlığı tercih etmekte ve kendini şehirliden soyutlama psikolojisi içine girmektedir.

2. Sosyo-kültürel sebepler:

Kentlilerin göçmenlere adap-erkân bilmeyen taşralılar gözü ile bakmaları onların kentlin yerlileri ile sağlıklı temas kurmalarını engellemektedir ve böylece de kentlileşmeleri gecikmektedir.

-Göçmenlerin genellikle eğitim düzeyleri düşük olduğundan kentteki kültür değerlerine de bir anlam atfetmemektedirler.⁷⁴

-Ulusal ve yerel ölçekte bir göç ve iskân politikası uygulanmadığından, hızlı ve çarpık şehirleşme nedeniyle kentlin yerlileri, göçmenlere kent kültürünü aktaracak bir ortamı bulamadıkları gibi göçmenler de bu kültürü alacakları ortamı bulamamaktadırlar.

3. Sosyo-ekonomik sebepler:

-Göçmenler, henüz kentte kendilerini özellikle ekonomik açıdan yeterince güvende hissetmedikleri için kente tam olarak bağlanamamakta ve sürekli olarak kendilerini kentte misafir görmektedirler.

⁷⁴ Ali Rıza ABAY, “Hemşehri Derneklerinin Şehirleşmeye Etkisi”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentlileşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli, 2008, s.179.

-Büyükşehirlerde kontrolün sağlanmadığını gören bazı göçmenler, kayıt dışı bir sosyo-ekonomik hayatı tercih ederek kendilerini şehre ait hissetmemektedirler.⁷⁵

1990'lı yıllarda güvenlik nedeniyle Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine göç edenlerin önemli bir bölümü, göç ile oluşmuş mahallelerde oturmaktadırlar ve kentte yaşamakla beraber kent yaşamıyla bütünleşmedikleri kısıtlı bir çevre içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Göç edenlerin sahip oldukları temel özellikleri onların kentsel çevreye kolaylıkla uyum sağlamalarını kolaylaştıracak nitelikte değildir. Göç edenlerin pek çoğunun zihnindeki izlenim, geride kalanın daha iyi olduğu yönündedir. Bunun nedeni olarak saydıkları noktalar, köyde maddi olarak sahip olduklarından daha çok, kentte sosyal ve psikolojik açıdan umduklarını bulamadıklarıdır. Metropol, onlar için bilinmedik ve güvenilmez bir yerdir. Karmaşık bir toplum yapısı içine girmiş olmalarının tedirginliği arasında çocuk yetiştirme de yer almaktadır. Kendi ifadeleri ile burada çocukları "temiz" yetiştirmek mümkün değildir; burada, kendi bildikleri, alıştıkları çevrede değildirler.⁷⁶

1990 öncesi dönemde bütünleştirici kentleşme süreci mevcut iken, 1990 sonrası dönemde yerini daha gergin ve dışlayıcı bir kentleşme sürecine bırakmıştır. Bu zorunlu göç sürecinin 1990'ların kentlerinde silinmez izler bıraktığı ve kent içinde yaşanan gerilimi arttırıcı bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu göç eden kitle, öncekilerin tersine kendi isteği dışında göç etmek, kırsal kesimdeki tüm mal varlığını bırakmak zorunda kalmıştır. Bir önceki dönemde kent ile bütünleşmenin bir yolu olan hemşerilik ilişkileri ve bu ilişkiler üzerinde kurulan dayanışma ağları, bu kez tam tersi bir işlev görmekte ve kentlerde içe kapalı cemaatlerin oluşumunu hızlandırmaktadır. Varoşlar, arka mahalle gibi terimlerle ifade edilen kente küskün, hemen hiçbir gelecek umudu olmayan bu kitledir. Bu kutuplaşmanın mekânsal olmanın da ötesinde boyutlar kazandığı, kent içinde yaşayan kesimlerin gündelik yaşamlarının hemen her aşamasını birbirine dokunmayan ağlar türünde örgütledikleri, bu grupların örneğin farklı ulaşım araçlarını kullandıkları, farklı eğitim ve sağlık kurumlarından yararlandıkları, kısacası birbirinden hızla kopmakta oldukları da gözlenmektedir.⁷⁷

Ancak göç edenlerin kentle kaynaşmamaları sadece kendilerinden kaynaklanan nedenlerle ilgili değildir. Göç edenlerin şehrin yerli halkı ile kaynaşmamasının en temel sebebi, yerleşik halkın kendileri hakkındaki olumsuz kanaatlere sahip olmalarını bilmiş

⁷⁵ Ali Rıza ABAY, **a.g.e.**, s.180.

⁷⁶ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), **a.g.e.**, s.129-130.

⁷⁷ Erol KAYA, **Kentleşme Kentleşme**, Okutan Yayınları, İstanbul, 2007, s.54.

olmalarıdır. Başka bir ifade ile kendilerini şehirli kabul edenlerin, göç edenleri iflah olmaz köylüler olarak görmeleri ya da asla “kentlileşemezler” önyargısına sahip olmalarıdır.

Yapılan gözlem ve araştırmalarda yerleşik halk, göç edenleri, “yabancı, taşralı, varoşlu, gettolu, köylü, işçi, amele” gibi sıfatların yanında aşağılanmayı da içeren görgüsüz, kıro vb.” sıfatlarla nitelendirmektedir. Bu durum göç edenleri yaralamaktadır. Oysa göç edenler, terk ettikleri kendi ülkelerinde ya da köylerinde-şehirlerinde daha itibarlı konumlara ve statülere sahiptirler. Bu durum karşısında kendilerini savunamamaktadırlar ya da savunsalar da bir anlam ifade edememektedir. Böylece kendi kabuğuna çekilen göç edenler, dışa kapalı bir cemaat hayatını tercih etmektedirler.⁷⁸

Göç edenlerin yerleşik kesimler tarafından ötekileştirilmesi hakkında yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri de, İzmir, Aydın, Manisa, İçel, Adana ve Antalya’da yürütülmüştür. Bu araştırmada yerli nüfusun yeni gelenleri potansiyel bir tehlike olarak değerlendirme oranı oldukça yüksek görünmektedir. Görüşülenlerin yüzde 21’i ‘Kürtler buradan gitmeli, kendi memleketlerinde yaşmalıdır’, yüzde 6.9’u ‘Burası bizim memleketimiz, rahatsız etmeye hakları yok’ yanıtını vermişlerdir. Somut sorulara verilen yanıtlar ise çok daha yüksek bir gerilim potansiyeli içermektedir. Aynı araştırmaya göre, yerli halkın yüzde 86.7’si Kürtlerin gelişile işsizliğin arttığını, yüzde 92.5’i yeni gecekonduların ortaya çıktığını, yüzde 90.9’u altyapının yetersiz kaldığını, yüzde 82.3’ü mevcut doğal kaynakların tahrip olduğunu, yüzde 90.4’ü suç oranının her geçen gün arttığını, bu durumun da sokakları ve diğer satış merkezlerini olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Yerli nüfus içinde araştırmaya katılanların yüzde 55.1’i kızı ya da oğlunun bir Kürt ile evlenmesine karşı olduğunu söylemekte, yüzde 45.2’si onları ‘çok kaba ve saldırgan’ bulmakta, yüzde 57.3’ü konuşma ve davranışlarını anlamadığını belirtmekte, yüzde 28.4’ü onları ‘tehlikeli ve korkutucu’ bulmakta, yüzde 10.6’sı tümünün ‘terörist’ olduğunu düşünmekte, yüzde 42.6’sı çocuklarına kötü örnek olduklarını düşünmektedir.”⁷⁹

Yukarıda görüldüğü gibi, göç edenler göç ettikleri kentlerde ciddi bir uyum sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır ve sorun çok boyutlu bir karaktere sahiptir. Bu sorunun yakıcı etkilerinin minimize edilmesi noktasında yapılması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Sorumluluk ise, öncelikle göç alan kentlerin yerel yönetim mekanizmalarına düşmektedir. “Göçmenler geldikleri şehirde ya da ülkede bir kültür şoku yaşamaktadır. Kırsal alandan

⁷⁸ Ali Rıza ABAY, **a.g.e.**, s.180-181.

⁷⁹ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), **a.g.e.**, s.570.

büyük şehirlere ya da başka ülkelere göçen milyonlarca kişinin bu geçiş dönemini sağlıklı bir şekilde atlatabilmesi için bazı organizasyonlara ihtiyaç vardır. Geleneksel köy hayatından şehir hayatına geçişi sağlamak amacı ile göçmenlere ya da şehirli adaylarına değişik yöntemlerle şehir koşullarını anlatacak mekanizmalar gerekir. Bunu en iyi şekilde yapacak olanlar da halkın vekâletini almış olan yerel yönetimlerdir.”⁸⁰

Göç edenlerin rehabilitasyonu ve kente uyum süreçlerinin sağlıklı bir düzleme sokulabilmesi için paradigma değişikliklerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda, Bilgi Üniversitesi tarafından hazırlanan raporun öneriler bölümünde,

“*Eğitim ve Sağlık Hizmetleri*” başlığı altında;

- Çocukların eğitimi,
- Kadınların Türkçe dil becerilerinin geliştirilmesi,
- Siyasal katılım konularında yerel aktörlerin, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin ve merkezi yönetimin eşgüdüm içerisinde çalışma alışkanlıklarını sağlayacak ortak inisiyatiflerinin geliştirilmesi,

“*Psikolojik Destek Hizmet Birimleri*” başlığı altında;

- Yerinden edilmiş insanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ivedilikle ihtiyaç duyulan sağlık ve psikolojik destek ihtiyacını karşılayacak nitelikte çalışmaların yapılması,

“*Sivil Toplum Kurumlarının Desteklenmesi*” başlığı altında;

- Yerinden edilmiş insanların bulunduğu bölgelerde hizmet üreten sivil toplum kuruluşlarının sağlık, eğitim, istihdam, psikolojik destek gibi faaliyetlerini daha etkin kılabilmek için yerel yönetimlerin insan kaynağı takviyesinde bulunması” önerilmiştir.⁸¹

⁸⁰ Ali Rıza ABAY, **a.g.e.**, s.181.

⁸¹ Ayhan KAYA ve Diğerleri, Bilgi Üniversitesi, **a.g.e.**, s.132-133.

Mehmet Barut ise, yaptığı araştırmanın sonunda řu önerilerin uygulanmasına dikkat çekmektedir⁸²:

- Göç edenlerin mahallelerinin çevre, içme suyu ve alt yapı eksiklerinin giderilerek çağdaş bir kent haline getirilmesi
- Bu mahallelerde sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi
- Göç edenlerin yeni yaşadığı yerleşim alanlarında yaşadığı yalnızlık, psikolojik korku ve tedirginliklerin giderilmesi için kadın ve çocuklar için “psikolojik-sosyal danışmanlık” ve “psikolojik rehabilitasyon” projelerinin hayata geçirilmesi
- Kent yerinde icra edecek bir meslekten yoksun olmalarından dolayı göç sonrasında üretimden kopan kişilere yönelik mesleki eğitimin verilmesi
- Kamu yönetimi, yerel yönetim ve sivil toplum kuruluşları ortaklığıyla gençlere yönelik danışma merkezleri ve gençlik kültür evlerinin açılması önerilmiştir.

⁸² Mehmet BARUT, a.g.e. s.151.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Doğu illerinden Batı illerine doğru yaşanan büyük göç dalgası, bölgedeki çatışma atmosferinden kaynaklı bir güvenlik göçüdür. Bu göç, göç edenlerin kendi isteği dışında ani ve hazırlıksız gerçekleşmiştir. Söz konusu göçün yönünün belirlenmesinde mevsimlik işçi göçlerinin ve bu göçler üzerinden Batı illerine yerleşen akrabaların etkisi varsa da, göç edenlerin çoğu nasıl bir yere göç ettiklerini tam olarak bilmemektedir. Göç edenler, birincil ilişkilerin hâkim olduğu kırsal alanda doğup büyümüşlerdir. Dolayısıyla, kentten, kent yaşamı ve kent kültüründen habersizdirler. Göç öncesinde hayvancılık ve çiftçilikle geçinmektedirler. Kentte icra edilecek bir meslektan yoksundurlar. Önemli bir bölümünün okuma yazması yoktur. Geri dönmeyi istemekte ancak bunun mümkün olmadığını düşünmektedirler. Göç edenlerin kent kültürüne geçişte yeterli düzeyde aracı kurumlardan da mahrum olmaları, kente olan uyum sorununu sürekli hale getirmiştir.

Göç edenlerin yerleştikleri yerler ve yaşam koşulları, kenti sevmelerini ve kendilerini kente ait görmelerini sağlayacak koşullardan oldukça uzaktır. Göç edenler, fiziki mekânlarını değiştirmişler ancak sosyal mekânlarını değiştirme konusunda tereddüt içinde bulunmuşlardır. Kırsal yaşamla kent yaşamı arasında yetersiz de olsa bir ara saha işlevi gören gecekondu semtleri, onlar için diğer olumsuz yerleşim alanlarına göre en tercih edilen yerleşim alanlarıdır. Gecekondu semtleri fiziki olumsuzluklar içinde olsa da, sosyal mekân olarak belirli ölçülerde köyü andırıldığından daha kabul edilebilir görülmektedir. Planlı semtlerin apartman bodrum katları, fiziken sağlıklı şartlara sahipken; slumlar ise, manen yıpratıcı özellikler taşımaktadır.

Göç edenler, geldikleri kentlerde düzensiz kentleşmeye, eğitim kurumlarında sorunlara, işsizliğe ve suçların artmasına yol açmışlardır. Zira kentler kitlesel göç dalgalarını kaldırabilecek düzeyde bir konut yapısına müsait bulunmamaktadır. Bu durum, resmi olmayan, denetimsiz ve kentleşme açısından çarpık yerleşim alanlarının inşa edilmesine sebebiyet vermiştir. Benzer şekilde, eğitim kurumlarının derslik, öğretmen ve materyal kapasiteleri de yoğun göçlerin ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Ayrıca göç edenlerin meslekî yetersizlikleri ve kentin mevcut iş potansiyeli de işsizliğin artmasına ve doğal olarak yoksulluğun yaygınlaşmasına neden olmuştur. Göç edenlerin

geldikleri kentlerde hırsızlık ve benzeri suçlar çok az yaşanırken, göçün yöneldiği kentlerde işsizlik ve yoksulluğun doğal bir uzantısı olarak bu tür suçlarda da artış olmuştur.

Göçün kente getirdiği sosyo-ekonomik/kültürel yük ve uyumsuzluk, kent sakinlerinin göç edenlere bakışını etkilemektedir. Kent sakinleri, göç edenleri artan işsizliğin, hırsızlığın, yasadışı faaliyetlerin, çevre kirliliğinin, çarpık kentleşmenin ve kent kültürünün tahrip edilmesinin sorumluları olarak görmektedirler. Göç edenlere yönelik söz konusu ötekileştirme yaklaşımları ise, göç edenlerin daha fazla içe kapanmasına, kent kültürünü içselleştirmedeki başarısızlıklarına, marjinalleşmelerine ve suça meyilli gruplaşmalara yönelmelerine sebebiyet vermektedir. Bunun sonucunda, daha önce, “misafirperver, dindar” gibi olumlu sıfatlarla anılan Doğu insanı, olumsuz sıfatlarla anılmaya başlanmıştır. Bu imaj, bölgede şiddet olayları arttığında daha da olumsuzlaşmış ve bölgeden gelen herkesi kapsayacak bir olumsuz genellemeye yol açmıştır.

1990’lı yıllarda yaşanan göç dalgalarının olumsuz sonuçları hâlâ etkilerini sürdürmekteyken, Haziran 2015 itibariyle bölgedeki şehir ve ilçe merkezlerinde yaşanan yoğun çatışmalar sonucunda bölge halkı, geçmişte olduğu gibi yine güvenlik endişesiyle Silvan, Cizre ve Nusaybin gibi yerleşim yerlerinden kitlesel bir şekilde göç etmeye başlamıştır. Çatışmalardan kaynaklı güvenlik sorunu çözülmediği takdirde göçlerin artarak devam etmesi beklenmektedir. 1990’lı yıllarda olduğu gibi yaşanacak göçlere yeterli düzeyde ön hazırlık yapılmaz ise, çalışmamızda değinilen problemlerin tekrar ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, gerek 1990’lı yıllarda, gerek günümüzde gerçekleştirilen göçlerin ortaya çıkardığı sorunlara kalıcı çözümler üretilmesi gerekmektedir. Göçün olumsuz sonuçlarını önlemenin en isabetli yolu, ani ve hazırlıksız yaşanan göçlere neden olan unsurları ortadan kaldırmak ve dolayısıyla göçün önüne geçmektir. Bu bağlamda, Kürt sorunu, bütün boyutlarıyla çözülmediği takdirde Doğu illerinden Batı illerine yönelik güvenlik göçü devam edecektir. Söz konusu göçlerin toplumsal yapıya olumsuz etkilerini engellemenin yolu da, buna yol açan sorunu gidermek, Kürt sorununu bütün boyutları ile çözmektir.

KAYNAKÇA

ABAY, Ali Rıza: “Hemşehri Derneklerinin Şehirleşmeye Etkisi”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

ARSLAN, İbrahim: “Kentleşme Sorunu, Katılımcılık ve Hemşehri Dernekleri”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

AVCI, Yunus Emre, KOÇOĞLU, Erol ve EKİCİ, Özcan: “Göçün Eğitim Ve Eğitim Yönetimine Etkisine İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri (Diyarbakır İli Örneği)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Diyarbakır 2013, Volume: 6 Issue:2, p.91-105.

BARUT, Mehmet: **Zorla Yerinden Edilenler İçin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu**, İstanbul Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), İstanbul 2011.

BÜLBÜL, Serpil ve KÖSE, Ali: “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı: 1, İstanbul 2010, s.75-94.

BÜYÜKANBER, Cahit: “Kentleşme” **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

DURAL, A. Baran ve YAŞ, Sedef: “Göç Eden Nüfusta Grup-İçi Tabakalaşma ve Siyasetin Yeniden Şekillenmesi”, **Akademik Fener Dergisi**, Balıkesir 2007, Sayı:8, s.22-31.

ERSOY, Melih: “Türkiye’de İç Göçlerin Yarattığı Toplumsal Sorunlar”, **Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Toprak Reformu Kongresi**, Ankara 2005, s.303-311.

GÜLER, Ali: “Korku Kültüründe Kentli Olmak Ya da Ötekileştirilmek”, **3. Yöresel Kültürler Fuarı ve Sempozyumu 27 Haziran–4 Temmuz Bildiriler, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

GÜNGÖR, Nazife: “Göç Olgusu ve Arabesk”, **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu**, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2005. s.8-14.

GÜRBÜZ, Şefika: “Kırdan Kente Zorunlu Göçün Nedenleri ve Sonuçları”, **8-11 Aralık Uluslararası Göç Sempozyumu**, İstanbul 2005.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE): **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA)**, Ankara 2006.

İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der): **Doğu ve Güneydoğu'da İç Göç Neden ve Sonuçları**, İstanbul 1995. <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/mazlumder-goc-raporu-dogu-ve-guneydoguda-ic-g/1125>

KARPAT, Kemal H.: **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, Çeviri: Abdulkerim Sönmez, İmge Kitapevi, İstanbul 2003. (Özgün Adı: The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization, 1976)

KAYA, Ayhan ve Diğerleri, Bilgi Üniversitesi: **Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü? Final Raporu**, İstanbul 2008.

KAYA, Erol: **Kentleşme Kentleşme**, Okutan Yayınları, İstanbul 2007.

KELEŞ, Ruşen: **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, Ankara 2012.

KESKİNKILIÇ, Ömer Murat: **Türkiye'de Kentleşme ve Organize Suç İlişkisi**, Ankara 2008.

KOÇAK, Yüksel ve TERZİ, Elvan: "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", **KAÜ-İİBF DERGİSİ**, Kars 2012, CİLT: 3, SAYI: 3, s.163-183.

ÖZDEMİR, Gürbüz: "Tampon Mekanizmadan Siyasal Aktörlüğe Hemşehri Dernekleri", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume: 8/6, ANKARA 2013, p.943-959. www.turkishstudies.net

ÖZER, İnan: **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Ankara 2004.

Sabri, ÇAKIR: "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", **SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta 2011, Sayı:23, s.209-222.

TBMM: **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Ankara 1998.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB): **2003 Zorunlu Göç Raporu**, 2002-2004 37. Dönem Çalışma Raporu. <http://www.tmmob.org.tr>

Türkiye Tabipler Birliği-Diyarbakır Tabipler Odası: **Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu Raporu**, Diyarbakır 1996.

TÜZÜNTÜRK, Selim: "Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi: Suç İstatistikleri Üzerine Bir Uygulama", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Bursa 2009, Cilt:28, Sayı:2, s.71-91.

YÜCEŞAHİN, M. Murat ve ÖZGÜR, E. Murat, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, Ankara 2006, Cilt:4 Sayı:2, s.15-35.

<http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/cgm.portal?page=cc&id=3>

<http://www.urfapress.com/haberoku.php?id=34610>